

ΕΚ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΦΙΓΑΛΕΙΑΣ

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1908 ἐποπτεύων κατ' ἐντολὴν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ ἐν Βάσσαις εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐνεργήσω μικρὰς ἀνασκαφὰς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ περὶ τὸν ναόν¹. Ἰδίως ἠρεύνησα ἐπίχωσιν μικρᾶς ἐκτάσεως κατὰ τὴν μακρὰν ἀνατολικὴν πλευρὰν ὡς καὶ χῶματα ἀπορριφθέντα πιθανῶς κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ Ἴκτινείου ναοῦ εἰς κοιλότητος μεταξὺ τῶν βράχων, 30 περίπου μέτρα μακρὰν τῆς ΝΑ γωνίας. Τὰ εὐρήματα ἦσαν ὀλίγα ἀλλ' ὑπὲρ προσδοκίαν σημαντικά, διότι, ἐνῶ ἡ κατὰ πολὺ μεγαλυτέρα ἔρευνα τοῦ κ. Κουρουνιώτη² δὲν ἀπέδωκεν ἐκ τῆς κεραμώσεως τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ εἰμὴ συντριμμάτια ἀκροκεράμων, αἱ μνημονευθεῖσαι θέσεις ἐπεφύλαξαν εἰς ἡμᾶς ἐκτὸς ἄλλων καὶ σημαντικὰ κομμάτια δύο διαφόρων πηλίνων ἀκρωτηρίων.

Τὰ εὐρήματα, ὅσον ἐλκυστικὰ καὶ ἂν ἦσαν — μερικὰ τεμάχια ἐφαίνοντο λαμπρότερα καὶ τοῦ περιφήμου ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου — διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ σχεδιαστοῦ δὲν ἠδυνήθη νὰ δημοσιεύσω. Εἰς τὴν αὐτὴν δυσκολίαν εὐρέθη καὶ ὁ κ. Κουρουνιώτης, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀναλάβει τὴν δημοσίευσιν³. Ταύτην ἐπραγματοποίησεν ἐπὶ τέλους ἡ κ. ναὶ Buren τὸ 1926 εἰς τὸ γνωστὸν ἀξιόλογον βιβλίον τῆς περὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν πηλίνων⁴. Τὴν περιγραφὴν, ἐκτίμησιν καὶ τὰς φωτογραφίας τῶν συντριμμάτων συνῴδευε τώρα καὶ γραφικὴ ἀναπαράστασις τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων. Ἄλλ' ἀτυχῶς ἡ ἀναπαράστασις ὄφειλε νὰ εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ὁ σχεδιάσας ταύτην κ. Ph. Stevens εἰργάσθη μακρὰν τῶν Ἀθηναίων, εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει μόνον ἀνεπαρκῶν φωτογραφιῶν.

Κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος εἶχα τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐργασθῶ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον καὶ ἐν ἀνέσει νὰ ἐξετάσω, μὲ τὴν ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν ἱκανοῦ σχεδιαστοῦ, τοῦ κ. Χ. Λεφάκη, τὰ παλαιὰ μου εὐρήματα τῆς Φιγαλείας. Διὰ τοῦτο ἔγινεν εὐκόλως δυνατόν ὄχι μόνον νὰ φανοῦν ἀμέσως τὰ λάθη τῆς ἀναπαραστάσεως ἐκείνης ἀλλὰ καὶ νὰ βεβαιωθῇ ἡ πραγματικὴ σημασία τῶν συντριμμάτων, ὥστε νὰ κατορθωθῇ μὲ ἀρκετὴν ἀσφάλειαν ἡ ἀνασυγκρότησις δύο διαφόρου ἐποχῆς ἀκρωτηρίων καὶ ἐν γένει μελετηθῇ καλύτερον ὁ τύπος τοῦ ἀρχαίου τούτου κοσμήματος τῆς κορυφαίας τῶν ναῶν. Συγχρόνως ἐδόθη διὰ πολλοστήν φορὰν ἡ εὐκαιρία νὰ ἐκτιμηθῇ δεόντως ὁ σπουδαιότερος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ δημοσιεύσεις τῶν ἀνασκαφῶν ἢ γίνονται ἀτελῶς ἢ ἀναβάλλονται ἐπὶ μακρὰ ἔτη ἢ καὶ

1 Ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων προήλθον καὶ συντριμμάτια ἐκ τοῦ κορινθιακοῦ κιονόκρανου, τὸ παράδοξον λίθινον ἰωνικὸν κιονόκρανον καὶ κομμάτια τῆς ζυφοφόρου περὶ ὧν ἰδὲ τὴν πραγματείαν μου, τὰ ἐσωτερικὰ κιονόκρανα τοῦ ναοῦ τῶν Βασσῶν, ΑΕ, 1914, 57-70 καὶ τελευταῖα Dinsmoor ἐν Metropolitan Museum Studies, March 1933 σελ. 206 κέ. Τὸ εὐμέγεθες τεμάχιον μὲ τὴν Ἀμαζόνα, τὸ πλέον ἀπροσδόκητον εὐρημα τοῦ 1908, εὔρε τὴν θέσιν του ὡς ἐκμαγεῖον, ἐπειδὴ

τὸ πρωτότυπον διετηρήθη φυσικὰ εἰς τὸ Ἐθν. Μουσεῖον, εἰς τὴν πλάκα ἀρ. 536 τοῦ Βρετ. Μουσεῖου, Dinsmoor, ἔ.ἀ. σ. 215.

2 ΑΕ, 1910, 274-332. Τὸ ἐν Βάσσαις ἀρχαιότερον ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος (Κουρουνιώτης).

3 ΑΕ, 1910, 274.

4 E. Douglas van Buren, Greek Fictile Revetements in the Archaic Period, σελ. 18 κέ. 179 κέ., εἰκ. 56-60.

ματαιώνονται. Είναι απαραίτητον να τελειωθῆ κατά τὸ πλεῖστον ἡ μελέτη πρὸ τῶν πρωτοτύπων καὶ συγχρόνως νὰ γίνουν αἱ φωτογραφίαι τὰ σχέδια καὶ αἱ ἀναπαραστάσεις, ὥστε μετὰ τὴν συντέλεσιν αὐτῶν νὰ ἀκολουθήσῃ πάντοτε πρὸ τῶν μνημείων ὁ τελικὸς ἔλεγχος. Πᾶσα παρέκκλισις ἀπὸ τῶν ἀναγκαίων τούτων ὄρων εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ προξενήσῃ στενοχωρίαν εἰς τὸν ἐρευνητὴν καὶ τὸ χειρότερον ζημίαν εἰς τὸ δημοσίευσμά του.

Δι' εὐκολίαν τὸ παλαιότερον καὶ ὠραιότερον ἀκρωτήριο, τὸ παρόμοιον πρὸς τὸ τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, θὰ ὀνομάζωμεν διὰ τοῦ Α, τὸ δὲ νεώτερον καὶ ἀπλούστερον, ἀνήκον καὶ τοῦτο εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχαιότερον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος, διὰ τοῦ Β. Ἐκ τοῦ πρώτου ἔχομεν 8 θραύσματα, ἐξ ὧν 4 συνανήκουν ἀνὰ δύο, τῶν *εικ. 1* καὶ *2*, ἐκ τοῦ Β δὲ ἐννέα τεμάχια τῆς *εικ. 3*. Καὶ ἐξωτερικῶς φανερὰ εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν δύο ἀκρωτηρίων, ἀλλὰ καὶ τὸ ὕλικόν αὐτῶν δὲν ὁμοιάζει. Τοῦ Α ὁ πηλὸς εἶναι λεπτὸς καὶ πυκνὸς χρώματος κιτρινωποῦ, τοῦ δὲ ἄλλου ἔχει ἀνοιχτότερον χρωματισμόν, εἶναι χονδροειδῆς καὶ ἐμφανίζει παρὰ τὰ χάσματα καὶ πολλὰ μικρὰ λιθάρακια, ὥστε ὑπῆρξεν ἀνάγκη νὰ καλυφθῆ ἡ ἐπιφάνεια διὰ λεπτοῦ λευκοῦ ἐπιχρίσματος. Ἀνάλογα πρὸς τὴν ἐργασίαν τὴν ἐπιμελῆ καὶ λεπτὴν τοῦ Α εἶναι τὰ χρώματα, τὸ ἀρκετὰ στιλπνὸν μελανὸν χρῶμα, τὸ πυκνὸν καὶ στερεὸν λευκὸν ὅπως καὶ τὸ βαθὺ καὶ οὐσιαστικὸν κόκκινον. Ἐπὶ τῶν συντριμμάτων τοῦ Β τὸ μελανὸν εἶναι ἀραιὸν καὶ δίχως λάμψιν, τὸ δὲ ἐρυθρὸν εἶναι ἀνοιχτὸν καὶ ἄτονον καὶ ἡ διατήρησις πενιχρά. Πληρεστέρας εἰδήσεις παρέχουν οἱ πίνακες 1 - 3.

Τὸ εὐμέγεθες τεμάχιον, μήκ. 0,31, τῆς *εικ. 1* εἶναι τὸ σημαντικώτατον τοῦ ἀκρωτηρίου Α. Τοῦτο παρέχει πολλὰς καὶ θετικὰς εἰδήσεις καὶ δίδει πραγματικῶς τὸν σκελετὸν τῆς ὅλης κατασκευῆς. Κατὰ τὸ ἀριστερὸν πέρασ παρουσιάζει ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον κομμένην πρὸ τῆς ὀπτήσεως, μήκους σφζομένου 0,08, ἀρκετοῦ ὥστε νὰ ὀρισθῆ μὲ ἀσφάλειαν ἡ διεύθυνσις τῆς τομῆς. Ἡ διεύθυνσις λοιπὸν αὕτη δὲν συναντᾷ τὸ κέντρον τοῦ κύκλου, εἰς ὃν ἀνήκουν καὶ αἱ τρεῖς διαγραφόμεναι ἐπὶ τοῦ τεμαχίου περιφέρειαι, ἀλλὰ τέμνει τὴν διὰ τοῦ κέντρου ἀγομένην κάθετον εἰς 14 ἑκατοστῶν ἀπόστασιν κατωτέρω (πιν. 1). Ἐὰν ἐπαναληφθῆ τώρα, ὅπως εἶναι εὐλόγον, διότι πρόκειται περὶ τοῦ κάτω πέρατος τοῦ ἀκρωτηρίου, καὶ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου ἡμίσεος τὸ αὐτὸ γεωμετρικὸν σχῆμα, θὰ ἔχωμεν τότε τρίγωνον, τοῦ ὁποίου ἡ μὲν ἀμβλεία γωνία ἰσοῦται πρὸς τὴν κορυφαίαν γωνίαν τοῦ ἀετώματος, αἱ δὲ ὀξεῖαι πρὸς τὰς ἐκατέρωθεν γωνίας τῆς στέγης. Αἱ πλευραὶ τοῦ τριγώνου ἀναβαίνουν μὲ κλίσιν 1: 3,40, κλίσιν, ἡ ὁποία προκειμένου περὶ ἀρχαϊκοῦ ναοῦ εἶναι εὐλογος.

Ἐὰν τώρα ἐξετάσωμεν τὴν διακόσμησιν τοῦ τεμαχίου, βλέπομεν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω τῆς εἰκόνας, πρῶτον, ἐφθαρμένην ἐπιφάνειαν, περὶ ἧς θὰ ὁμιλήσωμεν καὶ κατωτέρω, ἔπειτα γῦρον ἀνάγλυπτον μονόχρωμον, ὡς φαίνεται μελανόν, κατόπιν μικρότερον μελανόν γῦρον διακοσμημένον μὲ γωνίας ἐπιπέτου λευκοῦ χρώματος, κυμάτιον δωρικὸν μὲ φύλλα ἐναλλάξ ἐρυθρὰ καὶ μελανὰ, περιγραφόμενα μὲ περιθώρια λευκὰ καὶ τέλος ὀπισθεν τοῦ κυματίου ἀκόσμητον ἐπιφάνειαν καλυπτομένην δι' ἀραιοῦ μελανοῦ χρώματος. Ἡ τελευταία ἐπιφάνεια παρέμεινεν ἀκόσμητος, ἐπειδὴ διὰ τὴν κλίσιν καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς ὀπισθεν τοῦ ἄνω μέρους τοῦ κυρτουμένου κυματίου ἐφαίνετο ἐλάχιστα. Ὅπισθεν καὶ ὑπεράνω τῆς ἀκοσμήτου ταινίας φαίνεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς εἰκόνας νέα ἐπιφάνεια ἀποκρουσθεῖσα ἐντελῶς κατὰ τὴν βᾶσιν, ὥστε ἀμέσως νὰ μὴ εἶναι φανερὸς ὁ προσδιορισμὸς τῆς. Ἄλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι

ἡ ἐπιφάνεια ἀνυψουμένη ἔφερε τὸ φολιδωτὸν κόσμημα τῶν συντριμμάτων β καὶ γ τῆς *εἰκ. 2*, διότι ἡ μέτρησις τῶν σχετικῶν ἀκτίνων ἐκ τῶν διατηρουμένων περιφερειῶν ὀδηγεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν τοιαύτην τοποθέτησιν τοῦ μεγαλυτέρου ἐκ τῶν συντριμμάτων μὲ πέντε σειρὰς φολιδωτῶν φύλλων. Πῶς ἔχει τὸ πρῶγμα, δεικνύει σαφῶς ἡ τομὴ τοῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ τοῦ ἐγγρώμου πίνακος. Συγχρόνως διδασκόμεθα ἐκ τῆς τομῆς, ὅτι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ φολιδωτοῦ κοσμήματος, ἡ ἐλαφρῶς κυρτή, μὲ τὸ ὑπεράνω κυμάτιον ἐσχημάτιζε γωνίαν ἀμβλεῖαν μετὰ τοῦ κατακορύφου ἐπιπέδου τοῦ ἀκρωτηρίου, διότι τοιαύτην ἔχει φορὰν, ὡς φαίνεται ὀπισθεν, ἡ ἀποκρουσθεῖσα εὐθὺς μετὰ τὴν ἐμφάνισιν αὐτῆς πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐπιφάνεια. Ἡ σχηματιζομένη ὀπισθεν τοῦ σπουδαίου τεμαχίου κοιλότης σημαίνει τὸ τέλος τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου καλυπτῆρος, τοῦ ἀποτελουμένου ἐκ τοῦ ὀπισθίου μέρους τοῦ ἀκρωτηρίου. Εἶναι δυνατὸν ὁ καλυπτῆρ οὗτος νὰ ἦτο κατὰ τι ὑψηλότερος τῶν λοιπῶν καὶ νὰ ἐκάλυπτε τὸν μετ' αὐτόν, ἀλλ' ὅμως πάντες εἶχον τομὴν μεγαλυτέραν τοῦ ἡμικυκλίου, ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἐπὶ τοῦ τεμαχίου δωρικὸν κυμάτιον ὑπερβαίνει τὸ ἡμικύκλιον. Ἡ διάμετρος τούτου εἶναι 0,69 καὶ ἡ κατὰ τὴν βάσιν χορδὴ 0,55. Τοιαῦται ἄρα ἢ κατὰ τι μικρότεροι θὰ ἦσαν αἱ διαστάσεις τῶν καλυπτῆρων τῆς κορυφαίας.

Κατὰ ταῦτα τὸ τεμάχιον τῆς *εἰκ. 1* εἶναι διδακτικὸν ἐπὶ τριῶν καιριῶν σημείων. Πρῶτον, ὅτι τὸ ἀκρωτήριον μὲ τὴν ἀνάλογον τομὴν ἔβαινε ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ αἰετώματος, ὡς ὀργανικὸν μέλος τῆς ὅλης κατασκευῆς. Δεύτερον, ὅτι οἱ ὀπισθεν καλυπτῆρες ἀπετέλουν συνέχειαν τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἔβαινον κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τῆς κορυφαίας. Καὶ τρίτον, ὅτι τὸ ὑπὲρ τὸν καλυπτῆρα ἐξέχον μέρος τοῦ ἀκρωτηρίου, τὸ ἀποτελοῦν τὸ πλαίσιον τοῦ κυρίως μετώπου, ἐκάμπτετο πρὸς τὰ ἐμπρὸς εἰς γωνίαν.

Τὰ ἐπὶ τῆς *εἰκ. 2* δ δύο συνανήκοντα κομμάτια παρουσιάζουν τὸν αὐτὸν μέγαν γῦρον, τὸν μικρότερον μὲ τὰς λευκὰς γωνίας καὶ τὸ ὑπεράνω κυμάτιον, ὅπως ἀκριβῶς τὸ μέγα ἀνω-

Εἰκ. 1. Τεμάχιον τοῦ ἀκρωτηρίου Α τῆς Φιγαλείας.

τέρω έξετασθὲν τεμάχιον. Καὶ ἐπ' αὐτῶν ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ μεγάλου διατηροῦνται λείψανα λευκῆς γραμμῆς κάτωθεν τῶν φύλλων καὶ ἐρυθρᾶς μεταξὺ τοῦ μικροτέρου καὶ μεγαλυτέρου ἀναγλύπτου γύρου. Ἄλλὰ καὶ κάτι ἄλλο παρατηροῦμεν ἐπὶ τῶν μικρῶν συντριμμάτων. Κάτωθεν τοῦ μεγαλυτέρου γύρου ὑπάρχει ἐλάχιστον λείψανον ἀνερχομένης ἐπιφανείας. Τοῦτο βοηθεῖ ἡμᾶς, ὥστε νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἠκολούθει ἐδῶ καὶ ἄλλος παρόμοιος γῦρος. Ὅτι οἱ μεγάλοι γῦροι ἢ δακτύλιοι ἦσαν τὸ ὅλον τρεῖς, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω καὶ ἄλλας ἐνδείξεις.

Διὰ τὴν διακόσμησιν τοῦ κυρίως μετώπου, πρβλ. πιν. 1 σπουδαῖα εἶναι τὰ συνανήκοντα δύο τεμάχια τῆς εἰκ. 2 α. Πρὸς τὰ κάτω βλέπομεν 2 δακτυλίους μικρᾶς διαμέτρου, ἀλλ' ἐκ τῆς παραβολῆς πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Β καὶ τὸ τοῦ Ἡραίου εἶναι εὐλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπῆρχε καὶ τρίτος, ἔπειτα θὰ δεχθῶμεν ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν καὶ τέλος τρῦπαν κυκλικὴν ἀνάλογον πρὸς τὴν τοῦ Β διαμέτρου 42 χιλιοστῶν. Ὑπὲρ τοὺς γύρους, οἵτινες θὰ ἦσαν μονόχρωμοι μελανοί, φαίνεται ζώνη ἐπίπεδος βεβαθυσμένη ἐλάχιστα καὶ χρωματισμένη μὲ ἀραιὸν κόκκινον χρῶμα. Ἀκολουθεῖ ζώνη ἐπίπεδος μὲ φύλλα λευκῶν περιγραμμάτων ἐρυθρὰ καὶ μελανὰ ἐναλλάξ. Τῆς ζώνης ὑπέρκειται ὡσεὶ ἐπίστεψις ταινία στενὴ, 7 χιλ., μὲ λευκὸν ἐπίθετον χρῶμα, ἐπίσης ἐπίπεδος καὶ κατ' ἐλάχιστον ὑψηλότερα τῆς κάτω φυλλοστοιχίας. Ἔπεται ζώνη, πλάτους 45 χιλ., στολισμένη μὲ τετραγωνίδια ἐγγάρακτα μελανὰ λευκὰ καὶ ἐρυθρὰ. Συγκροτεῖται οὕτω ταινία τεθλασμένη, ἧς τὸ πλάτος ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν μελανῶν τετραγωνιδίων αὐξανομένων εἰς μῆκος βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἔξω. Τὴν τεθλασμένην συνοδεύουν ἐκατέρωθεν μὲ ἀντίθετον φορὰν τρίγωνα ἔξωθεν ἐρυθρὰ κατὰ τὸ μέσον λευκὰ καὶ πάλιν κατὰ τὸν ἐσώτερον πυρῆνα ἐρυθρὰ. Τὰ χρώματα δὲν διατηροῦνται πανταχοῦ ἀναμφισβήτητα, ἰδίως τὸ ἐρυθρὸν καὶ τὸ ἐπίθετον λευκόν, ἀλλ' ἡ μόνη δυνατὴ ἀναπαράστασις εἶναι οἷα φαίνεται ἐπὶ τῶν πιν. 1 καὶ 2, εἰς τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ἀποβλέψη ὁ ἀναγνώστης πρὸς κατανόησιν τοῦ πολυπλόκου, ἐξαιρετικῶς ἐπιμελῶς εἰργασμένου ὄραίου κοσμήματος. Ἐνταῦθα σημειοῦμεν μόνον, ὅτι κατὰ λάθος παρελείφθη ἐπὶ τοῦ πιν. 2 τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ συνόλου ἢ 11^{τη} σειρὰ τῶν τετραγωνιδίων, ἧτις πιθανῶς νὰ ἦτο μονόχρωμος¹. Ἐπειδὴ παρατηρηθῆ ἀκόμη, ὅτι αἱ ἐξωτερικαὶ πλευραὶ τῆς τεθλασμένης εἶναι ἐλαφρῶς κυρταὶ καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ ἐλαφρῶς κοίλαι καὶ ἀντιθέτως καμπύλαι εἶναι αἱ πλευραὶ τῶν συνοδευόντων τὴν τεθλασμένην τριγώνων. Τόση ὑπῆρχε πρόνοια, ὥστε νὰ διευκολυνθῆ ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἡ τεθλασμένη προσαρμόζεται εἰς τὴν ιδέαν τῆς περιφορᾶς. Ἡ ἄνω ζώνη μὲ τὰς διακοπτομένας σπείρας εἶναι ἐπίπεδος καὶ κατὰ ἡμισυ χιλιοστὸν ὑψηλότερα. Περιγράφεται ἐκατέρωθεν διὰ ταινίας στενῆς σημειουμένης μὲ δύο ἐγγαράκτους γραμμὰς. Τὸ κόσμημα ἐκ λευκοῦ ἐπιθέτου διετηρήθη μόνον ἐκ τῆς διαφορετικῆς λάμπειος τοῦ καλυπτομένου μελανοῦ ὑποστρώματος. Ἔπεται ταινία μονόχρωμος κομμένη ἐλαφρῶς εἰς βᾶθος καὶ σκεπασμένη μὲ ἀραιὸν κόκκινον, ὅπως ἀκριβῶς ἡ περιγραφεῖσα ἀνωτέρω ζώνη ἢ χρησιμεύουσα ὡς βᾶσις τῆς φυλλοστοιχίας. Ἡ διαφορὰ εἶναι μόνον, ὅτι ἐδῶ τὸ βᾶθυσμα εἶναι

1 Ἡ κ. Van Buren ἔ. ἀ. 179 σημειώνει ὅτι ἡ κορυφὴ τῆς τεθλασμένης ἀποτελεῖτο ἐκ τεσσάρων μελανῶν τετραγωνιδίων, ἀλλ' ὁ κ. Stevens δὲν συνεμορφώθη καθόλου πρὸς τὴν παρατήρησιν καὶ ἐσχεδίασεν αὐθαίρετως ὄξυκορῦφος ἐκα-

τέρωθεν τεθλασμένης (εἰκ. 56). Ἐκαμπύλωσεν ἐν τούτοις τὰς πλευράς, μὲ κάποιαν πάντως ὑπερβολὴν, ὀδηγηθεὶς ὄχι ἐκ τῶν φωτογραφιῶν ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνάγκης νὰ φανῆ τὸ κόσμημα περιστρεφόμενον.

μικρότερον. Τέλος ὑπὲρ τὴν ταινίαν φαίνεται ἐπὶ τῆς *εἰκ. 2*, α μικρὸν ὑπόλοιπον μελανῆς ἐπιφανείας ἀνερχομένης ἐλαφρῶς. Ἐπειδὴ ἡ ἀνάβασις εἶναι ἡπία καὶ παρομοία πρὸς τὴν ἐκ τῆς βάσεως ἀνύψωσιν τῆς ἐπιφανείας ἐπὶ τῶν δωρικῶν κυματίων (*εἰκ. 1* καὶ *2*, β, γ) διαφορετικὴ δὲ πρὸς τὴν ἀνοδὸν τῶν γύρων, πιθανώτατον εἶναι, ὅτι καὶ ἐδῶ πρέπει νὰ συμπληρώσωμεν δωρικὸν ἀνάγλυπτον κυμάτιον μετὰ φυλλοστοιχίας φυσικὰ καὶ ταινίας λευκῆς ὑπεράνω. Τὴν ὑπόθεσιν ἄλλως ἐνισχύει ἡ μονόχρωμος ταινία, ἡ ὁποία κατὰ τοῦτο

Εἰκ. 2. Τεμάχια τοῦ ἀκροτηρίου Α τῆς Φιγαλείας.

εἶναι ἀβαθεστέρα τῆς ἐσωτερικῆς ἐπειδὴ τὸ κυμάτιον ἐδῶ εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυπτον. Μετὰ τὴν λευκὴν ἐπίστεψιν τοῦ κυματίου δὲν ὑπολείπεται χῶρος, εἰμὴ ὅσος ἀκριβῶς χρειάζεται δι' ἓνα τρίτον μέγαν δακτύλιον, ὅπως ἀνωτέρω κατὰ τὴν περιγραφὴν τῶν συντριμμάτων *εἰκ. 2*, δ ὑπετέθη.

Περὶ τῆς θέσεως τῶν τεμαχίων *εἰκ. 2*, β, γ εἵπομεν ἀνωτέρω. Αἱ σειραὶ τῶν ὑπερκαλυπτομένων φύλλων τοῦ φολιδωτοῦ κοσμήματος ἦσαν πέντε. Τὰ περιγράμματα τῶν φύλλων ἢ φολίδων εἶναι ἐγγάρακτα καὶ ἐσωτερικῶς πάντα μελανά. Αἱ σειραὶ τῶν φύλλων κατὰ τὸ κύριον μέρος εἶναι ἐναλλάξ λευκαὶ καὶ ἐρυθραί. Τὰς σειρὰς περιστέφει λευκὴ ταινία μὲ ἐγγάρακτα περιγράμματα καὶ ὑπὲρ ταύτην σειρὰ λευκῶν ἀσυνδέτων καρπῶν ῥοιάς. Τὰ ῥόδια,

ὅπως ἐπεκράτησε νὰ λέγεται τὸ κόσμημα, τὸ γνωστὸν κυρίως ἐκ τῶν λακωνοκυρηναϊκῶν ἀγγείων, ἔχουν ὄχι μόνον ἄνω ἀλλὰ καὶ κάτω τὴν γνωστὴν μὲ τρεῖς κεραιάς ὑποδήλωσιν τοῦ ἄνθους¹. Ἐν τέλει ὑπὲρ τὸν λεπτὸν γῦρον μὲ τὰς λευκὰς γωνίας καὶ τὸ δωρικὸν κυματίον ἔρχεται ἡ σειρὰ τοῦ συντριμματος, *εἰκ. 2, ε*, μὲ τὴν ἄκανθαν τῶν τριγώνων, διότι ἢ ἐκ τῶν περιφερειῶν τοῦ θραύσματος ὑπολογισθεῖσα ἀκτὶς εἰς τὴν τοιαύτην τοποθέτησιν μᾶς ὀδηγεῖ. Τὸ αὐτὸ βεβαιώνουν καὶ χαράγματα χιαστὰ παρατηρούμενα ὅπισθεν τῶν τεμαχίων β καὶ γ, ἀντίστοιχα τῶν ὁποίων, ἀνάγλυπτα δὲ τώρα, φαίνονται ἐπὶ τοῦ συντριμματος ε. Ὡς εἶναι φανερόν ὁ τελευταῖος οὗτος γῦρος τοῦ ἀκρωτηρίου κατεσκευάσθη ἐκ λωρίδος πηλοῦ ἰδιαιτέρας καὶ χάριν τῆς καλυτέρας συνδέσεως ἔγιναν τὰ χαράγματα. Τὰ τριγωνίδια ἔχουν λευκὰ περιθώρια. Ἄν τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῶν ἐχρωματίζετο εἰς ἕκαστον δεύτερον τρίγωνον δι' ἐρυθροῦ, ὅπως τὰ φύλλα, δὲν ἔγινε δυνατὸν διὰ τὴν φθορὰν νὰ βεβαιωθῇ².

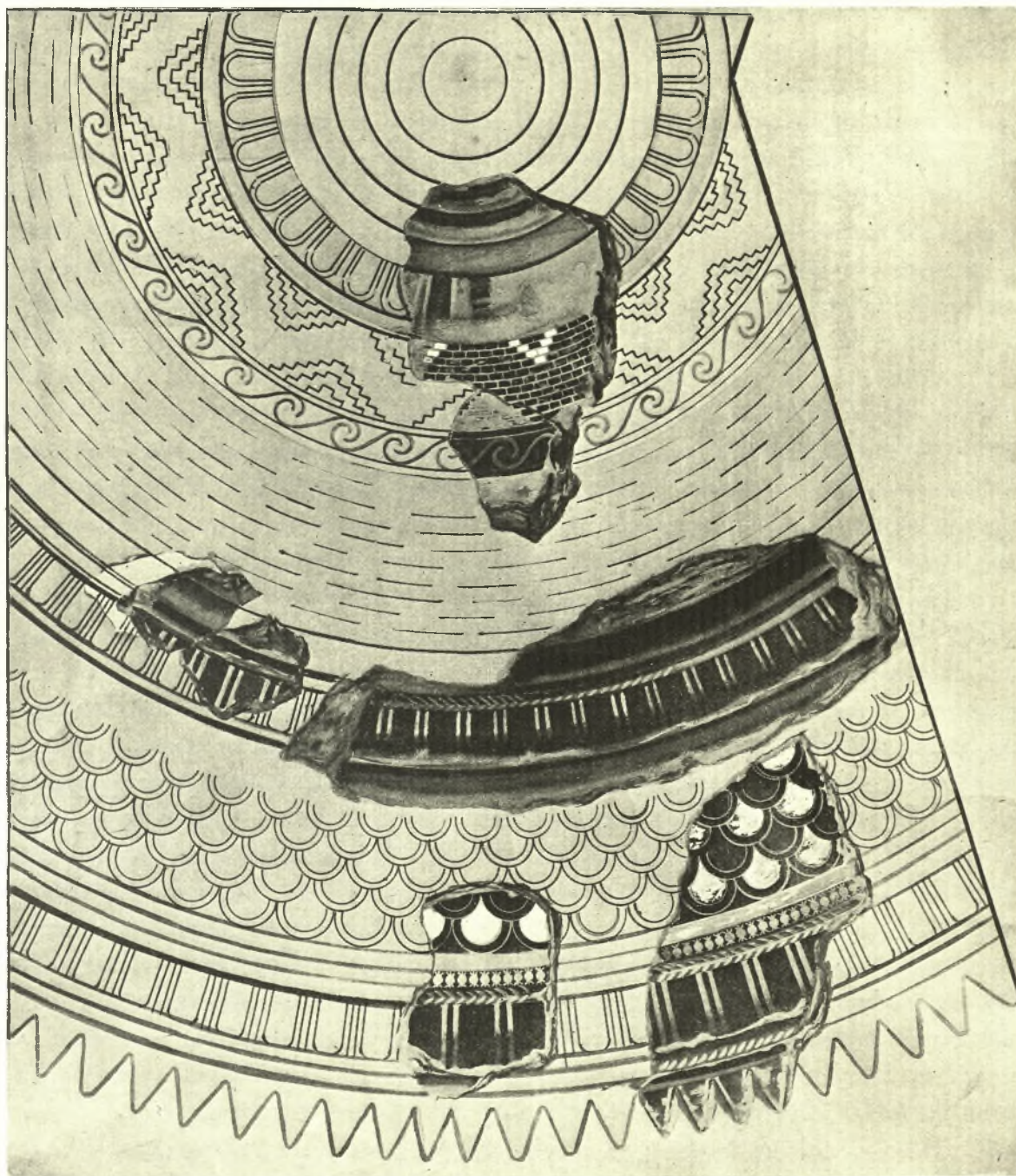
Ἐκ τῆς λεπτομεροῦς ἐξετάσεως τῶν συντριμμάτων ἐδείχθη, ὅτι ἡ ἀναπαράστασις, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον μέρος, εἶναι βεβαία. Τὰ μικρὰ ὑπάρχοντα κενὰ συμπληρώνονται μὲ μεγάλην πιθανότητα. Ἄδηλος μόνον εἶναι ὁ χρωματισμὸς εἰς τινὰ σημεῖα, ὅπως π.χ. ἐπὶ τῆς πρώτης μετὰ τὴν κυκλικὴν τρυπὰν ἐπιπέδου ζώνης, ἣτις ἐθεωρήθη μονόχρωμος ἐρυθρά, ὡς αἱ δύο ἄλλαι ἐπίπεδοι ζῶναι καὶ τὸ κυρτούμενον μέρος τῶν δύο ἐξωτερικῶν κυματίων, τὸ ὁποῖον ἐχρωματίσθη λευκὸν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς δύο ἄλλας φυλλοστοιχίας. Τὸ λευκὸν χρῶμα πάντοτε ἐπιτίθεται ἐπὶ τοῦ μελανοῦ ὑποστρώματος καὶ ἐνίοτε καὶ τὸ ἐρυθρὸν ὅπως π.χ. συμβαίνει κατ' ἀνάγκην μὲ τὴν ἐρυθρὰν γραμμὴν μεταξὺ τῶν μεγάλων μελανῶν γύρων. Εἰς τὰς ἐπιπέδους ἐντομὰς εἶναι βέβαιον, ὅτι τὸ ἐρυθρὸν ἐτέθη ἀμέσως ἐπὶ τοῦ λείου καὶ ἀνοικτοχρώμου ἐδάφους τοῦ πηλοῦ. Ἄν τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ παντοῦ ἄλλοῦ, ὅπου ὡς ἐπὶ τῶν φύλλων κ.τ.λ. ἔγινε χρῆσις ἐρυθροῦ χρώματος καὶ ὡς παρατηρήθη ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου³, δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξακριβωθῇ. Ἐπὶ ἀνοικτοῦ ἐδάφους οὐδὲν κόσμημα ἐζωγραφήθη. Ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις ἐμετρήθη διάμετρος 1,06 μ.⁴ καὶ μέγιστον ὕψος 0,815. Ἄν καὶ ὡς ἐσχεδιάσθη τὸ ἀκρωτήριο, παρουσιάζει ἀκτῖνα μεγαλυτέραν τῆς πραγματικῆς κατὰ 0,015 μ. Τοῦτο ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐξεικόνισιν τοῦ περιθωρίου, τὸ ὁποῖον χάριν τῆς πληρότητος τῶν κοσμημάτων δὲν παρεστάθη προοπτικῶς. Τὴν καμπὴν τοῦ περιθωρίου ὁ σχεδιαστὴς προσεπάθησε νὰ δηλώσῃ διὰ καταλλήλου φωτοσκιάσεως, ἀλλ' ὁμως ἡ τοιαύτη ἀνάπτυξις ἐξημίωσεν ὀπωσδήποτε τὰς ἀναλογίας προκειμένου περὶ τόσον λεπτοῦ διακοσμητικοῦ ἔργου. Εἶναι ἀναντίρρητον, ὅτι καὶ τόσον μικραὶ διαφοραὶ σημαίνουν κατὰ τὸν δὲ λεπτοῦς ὑπολογισμοὺς τοῦ ἀρχαίου καλλιτέχνου δυνάμεθα ἐν μέρει νὰ παρακολουθήσωμεν. Οὕτω π.χ. τὴν ἀκτῖνα τῶν 0,53 μ. κατανέμει εἰς 0,345, ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κέντρου μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ τρίτου κυματίου καὶ 0,186 πλάτος τοῦ περιθωρίου. Τὴν πρώτην διάστασιν διαιρεῖ

¹ Ἡ κ. Van Buren δὲν παρατήρησε τὸ πρὸς τὰ ἄνω ἄνθος, ἀλλὰ μόνον τὸ πρὸς τὰ κάτω ἔ. ἀ. 179 εἰκ. 56. Τὸ σύντριμμα, εἰκ. 2, β βεβαίως ὄχι ἐπὶ τῆς εἰκόνας ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα παρουσιάζει ἐπίσης τὸ τοιοῦτον σχῆμα τῶν ἀμφιθαλῶν ῥοδιῶν μὲ τὴν διαφορετικὴν ἀπόχρωσιν τοῦ ἄλλοτε καλυπτομένου μελανοῦ ὑποστρώματος.

² Ὅπως π.χ. συμβαίνει ἐπὶ τοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὁρθίας ἐν Σπάρτῃ ἀκρωτηρίου, Sanctuary of Orthia, Π. XXII.

³ Koch ἐν RM, 1915 σ. 46.

⁴ Ἡ μέτρησις αὕτη διαφέρει ἐπαισητῶς ἀπὸ τὴν μνημονευομένην εἰς τὸ βιβλίον τῆς Van Buren, 180 διάμετρον τῶν 1,46 μ. Ἀτυχῶς, φαίνεται, ἐπῆλθε σύγχυσις καὶ εἰς τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ ἀκρωτηρίου Α περιελήφθησαν καὶ κομμάτια τοῦ ἀκρωτηρίου Β. Καὶ ἐπὶ τῶν εἰκ. 57 καὶ 58 τὰ συντριμματα μὲ τὴν ἄκανθαν τῶν τριγώνων κατενεμήθησαν ἀντιθέτως πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Τὰ τεμάχια τοῦ ἀκροπολιτικοῦ Α τῆς Φιγαλείας.

εἰς βαθμηδὸν ἐλαττούμενα μήκη 0,135 ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ κέντρου τοῦ τέλους τοῦ πρώτου κυματίου, 0,12 μήκος μέχρι τοῦ δευτέρου καὶ 0,09 μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ τρίτου κυματίου. Τὸ περιθώριον διαιρεῖται εἰς ἓν μεγαλύτερον μέρος 0,107 μέχρι τοῦ μικροῦ γύρου ἢ κλαδίσκου τοῦ κυματίου καὶ εἰς τὸ ὑπόλοιπον μικρότερον μέρος 0,079. Ἀλλὰ τὴν αἰσθητικὴν ἐξέτασιν θὰ ἐπιχειρήσωμεν, ἀφοῦ πρῶτον μελετήσωμεν τὴν συγκρότησιν καὶ τοῦ νεωτέρου ἀκρωτηρίου.

Ἐπὶ τῆς εἰκόνος 3 ἔχομεν τὰ 9 κομμάτια τοῦ Β. Τὸ σύντριμμα α ἀνήκει εἰς τὸ κεντρικὸν μέρος καὶ παρέχει τὴν κατὰ τὸ κέντρον τοῦ συνόλου κυκλικὴν τρυπάν, διαμ. ὡς ἤδη εἴπομεν 42 χιλιοστών μὲ περιέργον περιχέλωμα ἐλαφρῶς ἐξέχον καὶ ἐπίπεδον, ἐπιφάνειαν ἐλάχιστα καμπύλην καὶ γῦρον ἀνάγλυπτον. Σημαντικὸν ἐδῶ εἶναι τὸ μνημονευθὲν περιχέλωμα, διότι τοῦτο ὑποδεικνύει, ὅτι ἢ ὀπὴ ἐχρησίμευε διὰ τὴν καθήλωσιν τοῦ ἀκρωτηρίου ἐπὶ τῆς ὀπισθεν ξυλίνης κορυφαίας καὶ ὅτι ἢ πλατεῖα καὶ περιφερικὴ κεφαλὴ τοῦ ἤλου εὔρισκεν εἰς τὴν κυκλικὴν προεξοχὴν κατάλληλον ἔρεισμα. Τὰ τεμάχια βββ μὲ τὰ ἀνάγλυπτα φύλλα ἔρχονται μετὰ τὸν γῦρον τοῦ α εἰς τοιαύτην ἀπόστασιν, ὥστε νὰ παρεντίθενται δύο ἄλλοι. Οἱ γῦροι ἄρα ἦσαν τρεῖς καὶ μέρος τοῦ τρίτου διατηρεῖται ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν συντριμμάτων. Τὰ ἀνάγλυπτα φύλλα, τοποθετημένα ἀκτινοειδῶς μετὰ στενὴν αὐλακωτὴν ἐρυθρὰν ζώνην, μήκους ἕκαστον 0,075, ἦσαν χρωματισμένα ἐναλλάξ μελανὰ καὶ κόκκινα, μεταξὺ δὲ τούτων διαγράφονται ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐδάφους ἄλλα ὀξυκόρυφα φύλλα μὲ διπλᾶς ἕκαστον πρὸς τὰ ἄνω καμπύλας πάντοτε μελανὰς (πρβλ. καὶ πιν. 3). Ἀκολουθοῦν τρεῖς γῦροι ἀναβαίνοντες ἀπὸ ἐπίπεδου πάντοτε κατὰ τι ὑψηλότερου τοῦ προηγουμένου (ιδὲ τομὴν, πιν. 3 καὶ εἰκ. 3, γ, καὶ δ). Πῶς ἦσαν χρωματισμένοι οἱ γῦροι οὗτοι ἐν γένει εἶναι ἄδηλον. Ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς καμπύλης ἐπιφανείας των οὐδὲν ἴχνος χρώματος φαίνεται, ἀλλὰ μόνον κατὰ τὰ πλάγια μελανὰ πλατεῖα γραμμαί, τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ἐκαλύπτοντο μόνον μὲ τὸ λευκὸν ἐπίχρισμα, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις πανταχοῦ ἀπετρίβη. Τὸ τεμάχιον δ εἶναι διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀκρωτηρίου τὸ σημαντικώτερον. Μετὰ τὸν τρίτον γῦρον παρουσιάζει ἐπιφάνειαν ἐπίπεδον, εἰς ἣν θέσιν ἐπεριμέναμεν κυμάτιον, στολιζομένην μὲ πλαγίας ἐρυθρὰς γραμμὰς καὶ ὑπεράνω μικρὸν λείψανον καμπύλης ἐπιφανείας δυσκόλως προσαρμοζόμενον εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ῥαβδωτοῦ γύρου. Πῶς ἔχουν τὰ κατὰ τὸ ἀποκρουσθὲν μέρος τοῦ συντριμματος καὶ πῶς διατηρεῖται τὸ ὀπισθεν θὰ ἐννοήσῃ κανεὶς ἀποβλέπων εἰς τὴν τομὴν τοῦ ἀκρωτηρίου. Εἶναι φανερὸν ὅτι ἢ ὀπισθεν ἐξοχὴ σημαίνει τὸν καλυπτῆρα, ἀλλὰ τὸ κυλινδρικὸν σῶμα αὐτοῦ ἐγγίζον τὸ μέτωπον τοῦ ἀκρωτηρίου κάμπτεται πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀποτελεῖ δεύτερον περιθώριον, ἀντέρεισμα τοῦ μετωπικοῦ, ὅπερ ἀνέρχεται κυρτούμενον καθ' ὃν τρόπον ὑποδεικνύει τὸ μνημονευθὲν μικρὸν λείψανον. Ἐκ τοῦ περιθωρίου δὲν διετηρήθη παρὰ τὸ μικρὸν θραῦσμα ε μὲ τὰ ἀραιὰ τρίγωνα καὶ τὴν ἔμπροσθεν ὀμαλὴν ἐπιφάνειαν. Περὶ τῆς κατασκευῆς δὲν θὰ ἀμφιβάλλῃ καθόλου, ὅστις ἔχει ἰδεῖ τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Μουσείου τῆς Αἰγίνης¹. Μετὰ τοὺς τρεῖς γύρους καὶ τὸ δωρικὸν κυμάτιον ὑψοῦται ἐκεῖ κυρτὴ ἐπιφάνεια, ἢ

¹ Τὸ παλαιότερον εὐρεθὲν τεμάχιον τοῦ περιθωρίου Furtwängler Aegina, 485 εἰκ. 403, ἐνομιόσθη προερχόμενον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀφαιίας, ἀλλ' ἢ κατὰ τὸ 1924 εὔρεσις μεγάλου τμήματος ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀκρωτηρίου εἰς τὸν λεγόμενον ναὸν τῆς Ἀφροδίτης — ὁ κ. Welter ἔχει ἰσχυροῦς

λόγους νὰ πιστεύῃ ὅτι πρόκειται περὶ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος — κατέδειξε τὴν ἀληθινὴν προέλευσιν του. Wolters ἐν Gnomon, 1925, 46-48. Ἀσθητικὸν εἶναι ὅ,τι πιστεύει ὁ Weickert, Typen, 27 περὶ δύο διαφόρων ἀκρωτηρίων καὶ ἢ van Buren ἔ. ἀ. 179.

ὅποια εὐκόλως εὐρίσκει τὴν συνέχειάν της ἐπὶ εὐμεγέθους τεμαχίου κοσμουμένου κάτω μὲ τετραγωνίδια καὶ 9 σειρὰς φύλλων φολιδωτῶν ὡς καὶ ἄλλου συντριμματος μὲ κυμάτιον καὶ τὴν σειρὰν τῶν τριγώνων. Ὅπισθεν διατηρεῖται ὁ σύνδεσμος μετὰ τῆς ἀντηρίδος, τοῦ δευτέρου, ἐνισχυτικοῦ τοῦ μειωτικοῦ, περιχειλώματος τοῦ φιαλοειδοῦς ἀκρωτηρίου. Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Α συνίσταται εἰς μεγαλυτέραν ταπείνωσιν τοῦ περιθωρίου καὶ πρὸ

Εἰκ. 3. Συντριμματα Β ἀκρωτηρίου τῆς Φιγαλείας.

πάντων εἰς τὴν στερεότητα τῆς κατασκευῆς. Εἶναι δὲ ἄξιον προσοχῆς, ὅτι καὶ τὸ γνωστὸν μέγα ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου τὴν αὐτὴν εἶχε κατασκευὴν τοῦ περιθωρίου, ὅπως τὸ τῆς Αἰγίνης καὶ τὸ τῆς Φιγαλείας Β. Διότι ἐν πρώτοις ἡ συμπλήρωσις τοῦ ἀκρωτηρίου, ὥστε νὰ παρέχῃ τὴν ὄψιν ἀβαθεστάτης φιάλης καὶ ἄνευ ἐνεργῶς διαγραφομένου πλαισίου, εἶναι ὑποθετικὴ καὶ ῥιζικῶς ἐσφαλμένη¹. Τὸ ὑπάρχον ὁμοίτροπον, ὡς εἰς τὰς Βάσσας Β, κενὸν συνεπλήρωσαν διὰ τριῶν δακτυλίων, ἐντελῶς ἀδικαιολογήτων εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν καὶ ἔπειτα

¹ Τοῦ ἀκρωτηρίου ἐδημοσιεύθησαν δύο ἀναπαραστάσεις, Ausgrabungen zu Olympia, V, Π. 34 καὶ Baudenkmäler II Π. 115, κειμ. σ. 190, ἐξ ὧν τὴν πρώτην καὶ ὀρθότεραν, ἐπειδὴ

καὶ τομὴν γωνιώδη κάτω ἔχει καὶ δύο ἀντὶ τῶν τριῶν σειρὰς γύρων, παραλαμβάνομεν ἐκ τῶν Oest. Jahr. 1899, σ. 7 εἰς τὴν ἄνω εἰκόνα 4.

Ἄκρωτήριον Α τῆς Φιγαλείας.

Στ. Λεγάκης

συνῆψαν τὸ διατηρηθὲν εἰς τρεῖς σειρὰς φολιδωτὸν κόσμημα, πρᾶγμα ἀπίθανον, διότι ὡς φαίνεται διὰ πλείστων παραδειγμάτων τὸ κόσμημα τοῦτο εἶχε πλάτος σημαντικὸν καὶ ἀπετέλει κατὰ τυπικὸν ἐντελῶς τρόπον¹ τὸ κύριον στόλισμα τοῦ περιθωρίου. Πῶς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου, τῆς Αἰγίνης καὶ τοῦ ἐκ Βασσῶν ὑψώνετο ἢ κυρτὴ ἐπιφάνεια εἰς σχηματισμὸν τοῦ πλαισίου δεικνύει περίπου τεμάχιον ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας (Sanctuary, σ. 119, εἰκ. 87, 10) διατηρούμενον καλῶς κατὰ τὴν οἰκείαν θέσιν. Πρὸς τὰ κάτω κοσμεῖται μὲ ζώνην ἀνεστραμμένων τριγώνων καὶ ἄνω διὰ φολιδωτοῦ. Πῶς ἐστολιζέτο τὸ πλαίσιον τοῦ Β ἀγνοοῦμεν, ἀλλ' εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐδῶ δὲν ὑπῆρχε τὸ φολιδωτόν, τὸ ὅποιον ἰδιάζει μόνον εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἀκρωτήρια μὲ τὴν εἰδικὴν τεχνουργίαν τοῦ ἐπικρατοῦντος μελανοῦ καὶ τῶν ἐπιθέτων χρωμάτων. Εἶναι πιθανόν, ὅτι κατὰ τὸ μέσον τοῦ πλαισίου θὰ ὑπῆρχε μαίανδρος² ἢ ἄλλο τι ἐξωγραφημένον ἐπὶ τοῦ λευκοῦ ἐδάφους, ὅπως αἱ μνημονευθεῖσαι ἤδη πλάγιαι γραμμαὶ καὶ τὰ ὄξυκόρυφα φύλλα.

Τὸ οὕτω ἀνασυγκροτηθὲν ἀκρωτήριο ἔχει σχεδὸν τὰς αὐτὰς διαστάσεις πρὸς τὸ Α. Ἡ διαφορὰ κατὰ 2 ἑκατοστὰ ἐπιπλέον τῆς διαμέτρου τοῦ Β, 1.08 δηλ. ἀντὶ τοῦ 1.06 τοῦ Α, εἶναι ἀσήμαντος. Ἄλλως ἐντελῶς βέβαιον δὲν εἶναι τὸ πλάτος τοῦ περιθωρίου, ἐπειδὴ διὰ τὴν μικρότητα τοῦ συντρίμματος ε καὶ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς περιφερείας του δὲν ἦτο ἐφικτὴ ἀκριβὴς μέτρσις. Διὰ τὰς διαστάσεις ἄρα ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀποδοθῇ εἰς διάφορον κτίσμα τὸ ἀκρωτήριο διὰ τοῦτο καὶ συνεπληρώθη πρὸς τὰ κάτω μὲ τὴν αὐτὴν γωνιώδη τομήν, ὅπως καὶ τὸ Α.

Σημαντικώτερα εἶναι ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὴν ἐντύπωσιν. Πολὺ πτωχὴ καὶ διαφορετικὴ φαίνεται ἡ διακόσμησις τοῦ Β. Ἄλλ' ἂν ἐξετάσωμεν τὰ διακοσμητικὰ μέσα, χωριστὰ ἕκαστον ἐπὶ τοῦ Α καὶ σπουδάσωμεν τὸν τρόπον τῆς συνθέσεως αὐτῶν θὰ ἴδωμεν τότε πόσον στενὴ καὶ ἐσωτερικὴ εἶναι ἡ συγγένεια τῶν δύο ἀκρωτηρίων. Κατὰ τὴν προσπάθειάν μας θὰ παρατρέξωμεν τὴν θεωρίαν τοῦ Benndorf, ὅστις εἰς τὴν περίφημον καὶ σήμερον ἔτι εἰς πολλὰ χρήσιμον πραγματείαν του περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀκρωτηρίων³ ἠρμήνευσε τὰς μορφὰς τῶν κεράμων ὡς ἀπλὴν μεταφορὰν ἀπὸ τὰ προσηγθέντα ξύλινα πρότυπα τῶν προχείρων λαϊκῶν στεγῶν καὶ παρέβαλε τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου πρὸς τομήν κορμοῦ δένδρου ὡς πηγὴν δῆθεν τῆς συγκεντρικῆς καὶ ἀκτινωτῆς διακοσμήσεως⁴. Ἀντὶ τούτου θὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν πλουσίαν κληρονομίαν διακοσμητικῶν μέσων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς⁵, κληρονομίαν ἀναπτυχθεῖσαν πρὸ πάντων ἀφ' ἑαυτῆς κατὰ τὸν 7^{ον} π.Χ. αἰῶνα καὶ ἐλάχιστα δι' ἐπιδράσεως φυσικῶν εἰκόνων καὶ ἔργων τέχνης ἔξωθεν εἰσαχθέντων.

Κυρίαρχος ἰδέα ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου εἶναι ἡ τοῦ κυκλοτεροῦς μετώπου τῆς ἐπιφανεστερας ἐπὶ τῆς στέγης σειρᾶς κεράμων, ὡς εἶναι οἱ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας. Εἰς παρὰ-

1 Sanctuary of the Orthia. Ἐπὶ τῶν πιν. XXII-VI εἰς 7 διάφορα ἀκρωτήρια ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας ἔχομεν τὸ φολιδωτὸν (Scale pattern) εὐθὺς ὑπὸ τὰ τρίγωνα καὶ τὸ κυμάτιον μὲ τὴν ἐξαίρεσιν τοῦ XXIV, 9, ὅπου τὸ φολιδωτὸν εἶναι τὸ ἀκρότατον κόσμημα. Ἐπίσης ἐπὶ τοῦ περιθωρίου ὑπὸ τὸ κυμάτιον εἶναι τὸ φολιδωτὸν ἐπὶ τῶν δύο συντριμμάτων τοῦ Ἀπόλλωνος Τυρίτα ἐκ τοῦ Τυροῦ τῆς Λακωνικῆς (Πρακτικά, 1911, 259 εἰκ. 3). Πρόσθετος Αἰγίναν καὶ Βάσσας ἀνωτέρω.

2 Koch ἐν RM, 1915, 88. Παρὰ van Buren ἔ. ἀ. ἐσφαλμένως ἀποδίδονται ἐν εἰκ. 15 τεμάχια ἀκρωτηρίων εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς κατὰ τὴν Βίγλαν τοῦ Παλλαντίου. Ταῦτα πάντα ὅπως καὶ τὰ τῆς εἰκ. 109 προέρχονται ἐκ τῆς Μαντινείας.

3 Oest. Jahreshefte, I, 1899, 51 Über den Ursprung der Giebelakroterien.

4 Benndorf ἔ. ἀ 43 εἰκ. 46.

5 Περβ. καὶ Ἀρχ. Ἐφ. 1931, 24 (Οἰκονόμος).

στασιν καὶ τόνωσιν τῆς ἰδέας ταύτης¹ χρησιμεύουν πολυάριθμα μέσα, ἐξ ὧν τὸ μεγαλύτερον εἶναι τὸ ὀργανικῶς ἀναπτυσσόμενον καὶ σαφῶς ἔμπροσθεν διακρινόμενον πλαίσιον. Ἄλλα μέσα δηλωτικὰ τῆς ἐννοίας τοῦ κύκλου εἶναι 1) οἱ μονόχρωμοι ἀνάγλυπτοι γῦροι 2) ἡ ἰδιαζόντως περιφερομένη τεθλασμένη ταινία 3) ἡ ζώνη μὲ τὰς διακοπτομένας σπεύρας 4) τὸ φολιδωτὸν κόσμημα μὲ τὰς διαπλεκομένας ἑτεροχρώμους πέντε σειρὰς φύλλων 5) μονόχρωμοι περιφέρειαι λευκαὶ ἢ ἐρυθραὶ 6) σειρὰ καρπῶν ῥοιᾶς 7) φυλλοστοιχία, ἅπαξ ἐπὶ ζώνης ἐπιπέδου καὶ τρεῖς ἐπὶ κυματίου δωρικῶ (τῆς φυλλοστοιχίας προηγείται ὡς συνανήκουσα ἢ ζώνη μονόχρωμος ἐρυθρὰ ἢ ταινία ῥαβδωτὴ μὲ λευκὰς γωνίας καὶ ἀκολουθεῖ λευκὴ ταινία ὡς ἐπίστεψις) καὶ 8) τὸ τελευταῖον κόσμημα τῶν τριγώνων. Πάντα τὰ μέσα ταῦτα δηλώνουν περιφερείας στενωτέρας ἢ πλατυτέρας συγκεντρικὰς. Καὶ αὐτὸ τὸ φολιδωτόν, ὡς ἀποτελούμενον ἐκ γύρων χωριστῶν ἀλλὰ καὶ στενωῶς συνδεομένων, εἶναι παραστατικὸν τῆς ὅλης πλατείας περιφερείας τοῦ πλαισίου. Τὴν τελευταίαν περιφέρειαν σημαίνουν τὰ γλυπτὰ τρίγωνα ὅχι ἀπλῶς διὰ τὴν θέσιν των ἀλλ' οὐσιαστικῶς διὰ τὴν μορφολογίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀπομόνωσιν τῶν σημείων, εἰς ἃ καταλήγουν αἱ κορυφαὶ των. Ἄλλ' ἐκτὸς τῆς δηλώσεως τῆς περιφερείας ὑπάρχουν κοσμητικὰ μέσα παριστάνοντα συγχρόνως καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὴν ἰδέαν τοῦ κύκλου. Ἡ τεθλασμένη ταινία π.χ. μὲ τὴν βαθμιαίαν πρὸς τὰ ἔξω διαπλάτυνσιν καὶ τὰ συνοδεύοντα αὐτὴν μὲ κεντρομόλον ἢ κεντρόφυγα διεύθυνσιν τρίγωνα εἰκονίζει τὴν αὐξομείωσιν τῆς ἐπιφανείας σχετικῶς μὲ τὴν ἀπόστασιν ἐκ τοῦ κέντρου. Τὸ αὐτὸ πραγματοποιοῦν καὶ τὰ φύλλα τοῦ φολιδωτοῦ τὰ βαθμηδὸν πρὸς τὰ ἔξω μεγαλυνόμενα. Ἄλλ' ὅπου ἡ ἰδέα παριστάνεται σαφέστερον εἶναι ἡ τετράκις ἐπαναλαμβανομένη φυλλοστοιχία. Τὰ φανερά διὰ τὰ λευκὰ περιγράμματα εὐμεγέθη φύλλα στενεύουν πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ σημαίνουν οὕτω τὰ ἀκτινωτὰ σώματα τὰ ἐκπηγάζοντα ἐκ τοῦ κέντρου καὶ συναποτελοῦντα τὸν ὅλον κύκλον.

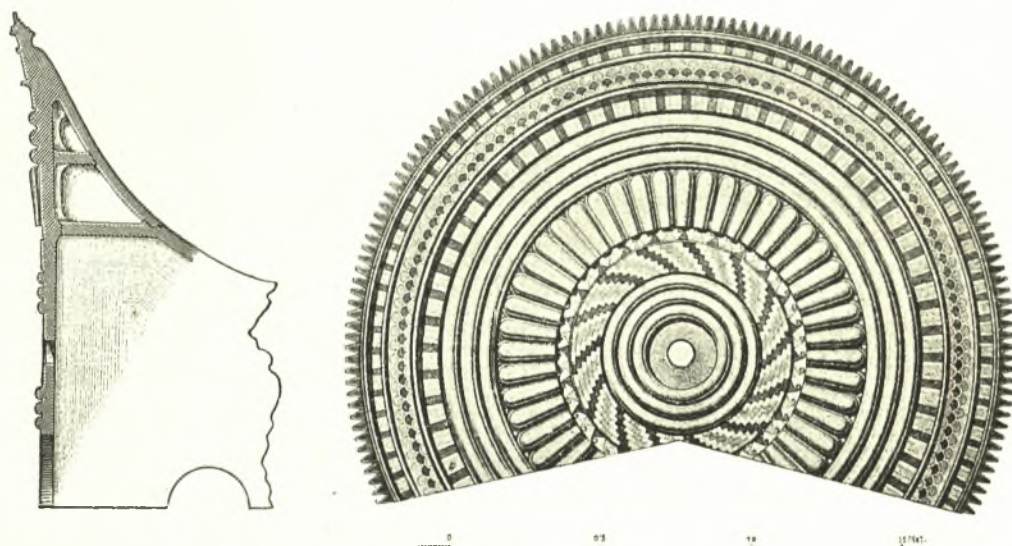
Ἐκτὸς τούτου τὸ κόσμημα τῆς φυλλοστοιχίας ἔχει ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ ἄλλην σημασίαν, διότι ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον μέρος ῥόδακος, τὴν σειρὰν δηλ. τῶν ἀνθοπετάλων. Τὸ πρᾶγμα δυσκολευόμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἀμέσως, ἐπειδὴ καὶ ἐπὶ τοῦ μικροτέρου ἐσωτερικοῦ ῥόδακος ὁ κυκλικὸς πυρὴν τοῦ αἰσθητικοῦ ἀνθους εἶναι ὑπερβολικὰ ἀνεπτυγμένος καὶ παριστάνεται διὰ πολλῶν ζωνῶν καὶ ἀναγλύπτων γύρων. Εἶναι δυνατόν ἢ πρώτη μετὰ τὴν κυκλικὴν τρυῖπαν ἢ τὸν σχετικὸν ἦλον² ζώνη νὰ ἐκοσμεῖτο διὰ φύλλων. Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀβέβαιον, θὰ ἀνατρέξωμεν εἰς τοὺς γνωστοὺς ἀροκεράμους καλυπτῆρας τοῦ Ἡραίου τῆς Ὀλυμπίας, τῶν ὁποίων ἡ διακόσμησις εἶναι φανερῶς ὁμοία. Ἐνταῦθα (*εἰκ. 5*) ὅταν μὲν πρόκειται περὶ τοῦ κεντρικοῦ ῥόδακος αἱ ἀναλογίαι τῶν φύλλων πρὸς τὸν πυρῆνα εἶναι αἱ συνήθεις καὶ κανονικαί, ὅταν ὁμως παρίσταται ἀνάγκη νὰ κοσμηθῇ καὶ ἡ λοιπὴ ἔκτασις τοῦ μετώπου, τότε τροποποιοῦνται αἱ ἀναλογίαι, μὲ μέγαν πυρῆνα καὶ περιορισμένην φυλλοστοιχίαν. Κατὰ ταῦτα ἀναγνωρίζομεν τέσσαρας ἐπαλλή-

1 Πρὸς ἀποφυγὴν παρερμηνειῶν ἐπροτίμησα τὸν γενικὸν τοῦτον χαρακτηρισμὸν τοῦ ἀκρωτηρίου ὡς μετώπου κυκλοτεροῦς. Νομίζω δηλ. ὅτι ὁ εἰδικώτερος χαρακτηρισμὸς τοῦ μετώπου ὡς στομίου τοῦ σωλήνος τῶν κεράμων, ἔστω καὶ ἂν τοῦτο λέγεται μεταφορικῶς, ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Karl Volkert, γράψαντος ἔγκριτον διατριβὴν περὶ τῶν ἀκρωτηρίων (*Das Akroter in der antiken Baukunst*, 1932 σ. 4) ἢ καὶ ἄλλων, εἶναι ἀσύστατος. Ἡ μικρὰ ὀπὴ τοῦ κέντρου

οὔτε ὑποδηλώνει κἂν τοιαύτην ἀντίληψιν.

2 Τὸ μνημονευθὲν ἀνωτέρω περὶ τὴν ὀπὴν περιχειλίωμα, ὡς διετηρήθη ἐπὶ τοῦ Β, εἶναι δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς ἔρεισμα τοῦ μεγάλου χρησίμου ἐδῶ καρφίου, ἀλλ' εἶναι ἐπίσης δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς βάση τῆς φυλλοστοιχίας τοῦ πρώτου ῥόδακος. Ἐπὶ τῶν ἀροκεράμων τοῦ Ἡραίου πάντως ἡ τρυῖπα ἦτο μόνον κοσμηματικὴ. Πρβλ. καὶ Volkert ἔ. ἀ. σ. 17.

λους ῥόδακας ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου, τρεῖς ἐπὶ τοῦ κυρίως μετώπου καὶ τέταρτον περιλαμβάνοντα πάντας ἐπὶ τοῦ πλαισίου. Οἱ τρεῖς πρῶτοι ἐνώνονται μεταξύ των καὶ διακρίνονται ἀπὸ τοῦ τετάρτου μὲ τὴν ἰδιαιτέραν διαβάθμισιν τῶν μεγεθῶν αὐτῶν, ὡς ἤδη ἀνωτέρω εἶπομεν, 0,135—0,12—0,90. Ἡ διάκρισις αὕτη ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀπλῆν διάρθρωσιν τοῦ ἀκρωτηρίου, διαιρουμένου εἰς τὸ ἐπίπεδον γενικῶς ἀρχικὸν μέτωπον καὶ τὸ ἀνερχόμενον καὶ ἐλαφρῶς κυρτούμενον πλαίσιον. Ἀποτελεῖται οὕτω μέγας γλυπτὸς ῥόδαξ, τοῦ ὁποῦ τοῦ δύο μέρη καὶ συνδέονται μεταξύ των ὀργανικῶς διὰ τῶν μεταβατικῶν μορφῶν τῶν κυματίων καὶ τονίζονται διὰ τῶν οἰκείων γραπτῶν ῥοδάκων. Αἱ πολυάριθμοι κυκλικαὶ ζῶναι ἐνώνονται εἰς εὐσύνοπτα μεγάλα σχήματα καὶ ταῦτα πάλιν εἰς ἓν μέγιστον καὶ τὴν θαυμασίως τελείαν περιγραφὴν τερματίζει ἀξίως ὁ ἐπίλογος τῶν τριγωνιδίων.

Εἰκ. 4. Τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου.

Ἐὰν οὕτω παρεσκευασμένοι μεταβῶμεν τώρα εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ νεωτέρου ἀκρωτηρίου, ἐννοοῦμεν ἀμέσως τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφοράς. Ὁ ὀργανισμὸς εἶναι ὁ ἴδιος ἀλλὰ κατὰ πολὺ ἀπλούστερος. Ὑπάρχει καὶ ἐπὶ τοῦ Β ὁ γλυπτὸς ῥόδαξ τῆς κατασκευῆς καὶ ἐπὶ τοῦ ἀρχικοῦ μετώπου, τοῦ πυθμένου τῆς φιάλης, διακρίνομεν ἓνα εὐμεγέθη ῥόδακα μὲ φύλλα ἐναλλάξ ἀνάγλυπτα καὶ γραπτὰ, εἰς ἣν θέσιν ἐπὶ τοῦ Α παρατηρήσαμεν δύο. Ἀκολουθοῦν οἱ τρεῖς ῥαβδωτοὶ γῦροι, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ μετ' αὐτοὺς κυματίου ἔχομεν ἐπίπεδον ταινίαν κοσμουμένην μὲ γραμμὰς λοξὰς ἀκαθορίστου σχήματος. Ἐπειδὴ ἡ ταινία εὐρίσκεται εἰς τὸ ὕψος τοῦ ὑπ' αὐτὴν γύρου, εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ μορφολογικῶς ἀντικαθιστᾷ τὸ κυμάτιον, ἐπομένως καὶ τὴν φυλλοστοιχίαν τοῦ δευτέρου ἐδῶ ῥόδακος. Ἐπὶ τοῦ πλαισίου τέλος ἐκ τοῦ μικροῦ διατηρηθέντος συντρίμματος ἐξάγομεν, ὅτι τὰ μὲν τριγωνίδια ἦσαν ἀραιὰ καὶ ἄνευ ζῶης, ὑπ' αὐτὰ δὲ δὲν ὑπῆρχε κυμάτιον, ἐπειδὴ ἡ διατηρηθεῖσα σχετικὴ ἐπιφάνεια εἶναι λεία ἐντελῶς. Διὰ τὴν ἀπλούστευσιν τῶν διακοσμητικῶν μέσων καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ἀμελή καὶ βιαστικὴν ἐργασίαν ἢ ἀπόστασις ἀπὸ τοῦ λαμπροῦ ἀκρωτηρίου εἶναι σημαντικὴ. Ἐν τούτοις τὸ πνεῦμα τῆς ὅλης διακοσμῆσεως εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνήκη τὸ

ἀκρωτήριοι εἰς διαφορετικὴν καλλιτεχνικὴν παράδοσιν. Τὸ πρᾶγμα θὰ καταστήσῃ σαφέστερον σύντομος ἐξέτασις τοῦ περιφήμου μεγάλου ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου.

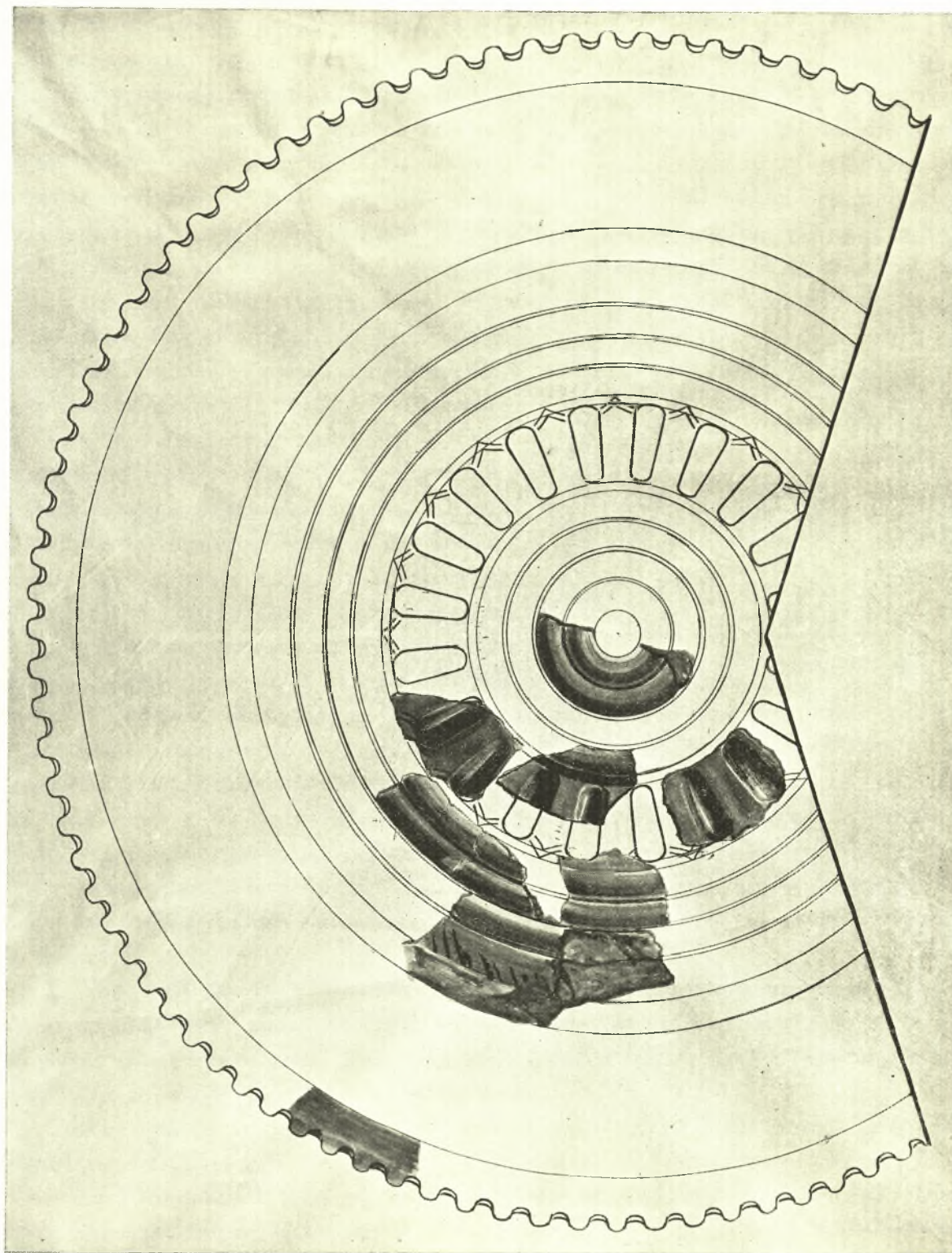
Περὶ τῶν ἀνακριβειῶν τῆς ἀναπαραστάσεως τοῦ ἀκρωτηρίου τούτου εἴπομεν ἤδη ἀνωτέρω. Ὡς πρὸς τὴν διακόσμησιν τὸ ἀκρωτήριον (εἰκ. 4) κατέχει μεσάζουσαν θέσιν μεταξὺ τοῦ Α καὶ Β τῆς Φιγαλείας. Ἐπὶ τοῦ πυθμένος τῆς φιάλης ὑπάρχουν δύο ῥόδακες, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος μὲ ἀνάγλυπτα μεγάλα φύλλα¹, ὅπως ἐπὶ τοῦ Β καὶ ὄχι τρεῖς ὅπως ἐπὶ τοῦ Α. Ἄντι τῆς ἐπιπέδου ταινίας τοῦ Β ὑπάρχει κυμάτιον εἰς τὸ Ἡραῖον καὶ ἡ ὅλη διακόσμησις τοῦ πλαισίου εἶναι ὡς ἡ τοῦ Α. Ὑστερεῖ τοῦ τελευταίου τὸ ἀκρωτήριο τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν κοσμητικῶν μέσων. Λείπουν εἰς αὐτὸ αἱ συνοδεύουσαι τὰ κυμάτια ἐπιπεδοὶ ἢ ῥαβδωταὶ ταινίαι καὶ ἄλλα, ὡς ἡ ὑπὲρ τὸ φολιδωτὸν σειρὰ καρπῶν ῥοιᾶς. Ἄντι τῆς τεθλασμένης ἔχομεν τὸ κλιμακωτὸν κόσμημα καὶ ἄντι τῆς σειρᾶς τῶν σπειρῶν τὴν ζώνην τῶν τριγωνιδίων μὲ τὰς ἐλισσομένας κορυφὰς (laufender Hund), ἀλλ' ἐν γένει ἡ διακόσμησις εἰς τὸ Ἡραῖον εἶναι κατὰ τι πτωχότερα καὶ ἀπλουστέρα. Πολὺ ἀπέχει ἐν τούτοις ἡ ἀπλούστευσις αὕτη νὰ σημαίνῃ ἐξασθένησιν τῆς διακοσμήσεως. Αἱ ὀλιγώτεραι τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ πλατεῖαι, ὡς εἶναι π.χ. τὰ ῥαβδωτὰ μεγάλα φύλλα, περιφερικαὶ ζῶναι, ἀνάλογοι πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ ἀκρωτηρίου (2.50 διαμ., 1.50 ὕψος) εἶναι μέγας συντελεστικαὶ διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῆς ἐντυπώσεως. Ἄλλ' ἐὰν ὑπολογίσωμεν ἀκόμη ἐπὶ τῆς ἀσφαλῶς λεπτοτέρας ἐργασίας τοῦ φιγαλεικοῦ — ἐνθυμίζομεν τὰς ἐλάχιστα μέχρι ἀφανείας ἐξεχούσας ἀπὸ τοῦ πέριξ ἐπιπέδου ταινίας καὶ τὴν συχνὴν χρῆσιν τῶν χαραγμάτων — πιστεύομεν, ὅτι τοῦλάχιστον τυπολογικῶς ἂν μὴ καὶ πραγματικῶς τὸ ἀκρωτήριο Α εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου. Σημειώνομεν πρὸς τούτοις, ὅτι ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἡ σειρὰ τῶν τριγωνιδίων εἶναι ζωγραφισμένη ἐπὶ τοῦ ἀνοικτοῦ ἐδάφους τοῦ πηλοῦ, κατὰ τρόπον δηλ. ἐργασίας εὐχερέστερον μέλλοντα βραδύτερον νὰ ἐπικρατήσῃ, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται, ἐπὶ τῶν ἀσφαλῶς νεωτέρων ἀκρωτηρίων ἐκ Μαντινείας². Ἐκ πάντων τούτων μὲ βεβαιότητα συμπεραίνομεν, ὅτι τὸ ἀκρωτήριο τοῦ Ἡραίου σημαίνει τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐξελίξεως, ἡ ὁποία ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Α τῶν Βασσῶν ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν καὶ χωρὶς ἄλλην ἐξωθεν ἐπίδρασιν εἰς τὸ νεώτερον Β.

Πρὸς μεγαλυτέραν διαφώτισιν τῆς ἱστορίας τοῦ κοσμήματος δὲν ἔχομεν ἀτυχῶς ἄλλα πλήρη σύνολα πρὸς σύγκρισιν. Τὸ ἀκρωτήριο τῆς Αἰγίνης φαίνεται τοῦλάχιστον ἐκ τῆς παρομοίας κατασκευῆς τοῦ διπλοῦ πλαισίου, ὅτι στέκεται εἰς τὴν αὐτὴν βαθμίδα μὲ τὸ τοῦ Ἡραίου. Ἐπίσης δὲν κατωρθώθη παρὰ τὸ πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος Ὀρθίας νὰ συγκροτηθῇ ἐν πληρῆς ἀκρωτήριο. Τὰ διασωθέντα κομμάτια ἀνήκουν κατὰ τὸ μέγιστον μέρος εἰς πλαίσια καὶ καθόσον ἐκ τούτων ἐξάγεται τὰ ἀκρωτήρια ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ πολύχρωμον εἶδος τοῦ ἡμετέρου Α, ἢ ἀκριβέστερον, οὐδὲν ἐκ τῶν συντριμμάτων ἐμφανίζει τὴν νεωτέραν τεχνικὴν τοῦ Β. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐδείχθη ἀναμφισβητήτως³, ὅτι τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ἀρχαιότερου τρόπου δὲν ἐγίνοντο μόνον κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος

1 Ὅτι τὰ ἀνάγλυπτα ταῦτα μεγάλα φύλλα δὲν σημαίνουν καθ' ἑαυτὰ νεωτέραν ἐποχὴν δεικνύουσιν τεμάχια ἀκρωτηρίων ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀρχαίαν πολύχρωμον τεχνικὴν: Sanctuary, 119, εἰκ. 87 καὶ πιν. 24, 12.

2 Koch ἐν RM, 1915, 88 καὶ van Buren ἔ. ἀ. εἰκ. 15 καὶ 109.

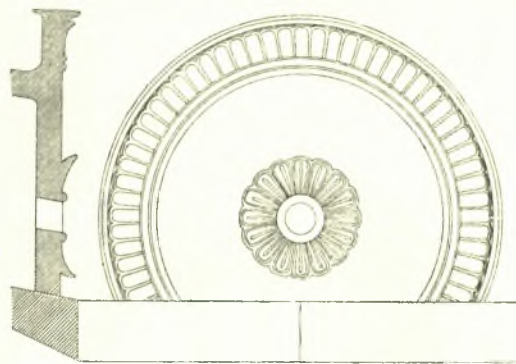
3 Sanctuary, 129 (Woodward).

Αγκυρήθριον Β της Φυγαλείας.

καὶ τὴν ἐποχὴν τῶν λακωνικῶν ἀγγείων II (625 - 600 π.Χ.) ἀλλ' ὅτι ἡ κατασκευὴ τῶν ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸν 6^{ον} αἰῶνα, διότι πέντε σημαντικὰ τεμάχια εὐρέθησαν ὑπὲρ τὸ χρονολογικῶς σπουδαῖον στρῶμα τῆς ἄμμου καὶ ἐπομένως ἀνήκουν εἰς ἀκρωτήρια τοῦ νεωτέρου λιθίνου ναοῦ μὲ τὰ πώρινα γλυπτὰ τοῦ αἵετώματος. Τὸ εὐπροσάρμοστον τῆς παλαιᾶς, γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως πρὸς τὰς ἀρχιτεκτονικὰς συνθήκας καὶ ἡ ἔκδηλος λαμπρὰ ἐπιτυχία τῶν κεραμικῶν τούτων καλλιτεχνημάτων δικαιολογοῦν ἐπαρκῶς τὴν μακροβιότητά των. Ὅπως δὲ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας δὲν εὐρέθησαν ἀκρωτήρια τοῦ νεωτέρου τρόπου ἐργασίας, ἀλλ' ἐπὶ δύο συντριμμάτων¹ ἀκροκεράμων, εὐρεθέντων ὑπὲρ τὴν ἄμμον, τὰ κοσμήματα, μαίανδρος, φύλλα, τοποθετοῦνται ἐπὶ τοῦ ἀνοιχτοχρώμου ἐδάφους τοῦ πηλοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πλῆθος τῶν λοιπῶν εὐρημάτων. Τὴν μεταβολὴν εἰς τὴν νεωτέραν τεχνικὴν παρακολουθοῦμεν καλῶς καὶ εἰς τὸ Βουλευτήριον τῆς Ὀλυμπίας. Ὅπως ὀρθῶς παρατήρησεν ὁ Koch², τοὺς ἀρχαιοτέρους γεισοειδεῖς ἀκροκεράμους, οἵτινες διὰ τὸ ἐλαφρῶς καμπύλον περίγραμμα ἀνήκουν εἰς τὴν βορείαν ἀψιδωτὴν πτέρυγα τοῦ Βουλευτηρίου—ἔργον σύγχρονον διὰ τὰς ἀρχιτεκτονικὰς μορφὰς πρὸς τὸ Ἐκατόμπεδον—καὶ διακοσμοῦνται κατὰ τὸν παλαιότερον τρόπον ὡς οἱ τοῦ Ἡραίου, διαδέχονται βραδύτερον ἄλλοι μὲ τεχνικὴν νεωτέραν καὶ κατωτέραν. Τὰ λεγόμενα ἐκ Μεθυδρίου καὶ Λουσῶν ἀκρωτήρια εἶναι διὰ τὴν μικρότητά των ἴσως μέτωπα ἀκροκεράμων. Τὸ ἐκ Μεθυδρίου³ ἔχει διάμετρον 0,305, τὰ ἐκ Λουσῶν 0,37, ἐνῶ δὲ καλυπτὴρ τοῦ Ἡραίου διαμ. 0,42 καὶ ὁ τοῦ ἐν λόγῳ ναοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν, 0,33. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὰ κεραμικὰ ταῦτα ἔργα ἐμφανίζουσι τοῦλάχιστον τὴν ἀπόκλισιν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου αὐστηροῦ πολυχρώμου τρόπου καὶ τὴν χειροτέρευσιν τῶν ὑλικῶν. Ἐπὶ ἐνὸς ἐκ τῶν συντριμμάτων τῶν Λουσῶν βλέπομεν καὶ τὸ νεώτερον πάντως στοιχεῖον τοῦ ὄξυκορύφου φύλλου μεταξὺ τῶν ἄλλων τῆς σειρᾶς, στοιχεῖον ἤδη ἀνεπτυγμένον ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Β.

Εἰκ. 5. Μέτωπον καλυπτῆρος τοῦ Ἡραίου.

Ὁ λόγος περὶ τῶν ἀκρωτηρίων δὲν ἔχει ἐξαντληθῆ ἀκόμη. Θὰ ἐπανέλθωμεν εἰς αὐτὰ καὶ θὰ ἀσχοληθῶμεν γενικώτερον περὶ τοῦ τύπου τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ τῆς ἐκ Λακωνικῆς καταγωγῆς αὐτοῦ, ἀφοῦ πρῶτον ἴδωμεν, τὴν μανθάνομεν ἐκ τῶν εὐρημάτων περὶ τῆς λοιπῆς κεραμώσεως καὶ τῆς ἐν γένει κατασκευῆς τοῦ ναοῦ.

Ἐκ τῶν τριῶν συντριμμάτων τῆς εἰκ. 6 εὐρημάτων τοῦ 1908 καὶ τινῶν ἄλλων ἔγινε δυνατόν νὰ ἀναπαρασταθῆ τὸ μέτωπον τοῦ καλυπτῆρος ὡς φαίνεται, ἐπὶ τῆς εἰκ. 7. Ὁ πηλὸς τῶν συντριμμάτων εἶναι παρόμοιος πρὸς τὸν τοῦ ἀκρωτηρίου Α, εἶναι δηλ. λεπτὸς πυκνὸς καὶ ὠχροκίτρινος ἢ κιτρινωπὸς ἐλαφρῶς κοκκινίζων. Ὅπισθεν τὸ ἡμικυλινδρικὸν σῶμα τοῦ καλυπτῆρος ἦτο κατὰ τι μικρότερον τοῦ μετώπου καὶ ἐκαλύπτετο διὰ μελανοῦ χρώματος μὲ λάμψιν πολὺ ἀσθενῆ. Ὁ τύπος οὗτος τοῦ ἀκροκεράμου εἶναι ἤδη γνωστὸς ἐκ

1 Τοιαῦτα εἶναι: Sanctuary, πιν. 25, 24 καὶ 27.

2 R.M., 1915, 98 κέ. van Buren ἔ. ἀ. 181 εἰκ. 116.

3 Ἀνακριβεῖς εἶναι αἱ διαστάσεις παρὰ van Buren 180 (.52) καὶ 46 (.57).

τῆς δημοσιεύσεως παρομοίων συντριμμάτων ὑπὸ τοῦ Κουρουνιώτη (ΑΕ, 1910, 277 εἰκ. 4 καὶ 5)¹. Ἐνα ἄλλον τύπον νεώτερον ἀσφαλῶς μὲ ῥόδακας περισσοτέρους, ἀπλοποιηθέντας εἰς χονδροειδῆ ἔκτυπα σημεῖα, εὔρεν ὁ αὐτὸς συνάδελφος κατὰ τὸν νοτιώτερον ναὸν τοῦ γειτονικοῦ Κωτίλου καὶ ἐδημοσίευσεν εἰς ΑΕ, 1903, 164, εἰκ. 4. Τὸν αὐτὸν τοῦτον τύπον, ἐμφαινόμενον εἰς μικρὰ θραύσματα ἰδίως τῆς περιφερείας εὔρεθέντα τὸ 1908 κατὰ τὴν Α πλευράν, ἐχρησιμοποίησαν καὶ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῶν Βασσῶν. Ὁ πηλὸς τῶν τεμαχίων τούτων εἶναι τραχὺς πῶς καὶ κατέρυθρος, ἀναμφισβητήτως δὲ εἶναι ἐγγώριος ἢ θὰ προέρχεται ἐκ

Εἰκ. 6. Τεμάχια ἀκροκεράμιον.

γειτονικοῦ κεραμείου ἐφοδιάζοντος τὸ ἱερὸν μέχρι καὶ πέραν ἀκόμη τοῦ 4^{ου} αἰῶνος. Ἐπὶ τῆς εἰκ. 8 ἔχομεν σχεδιάσματα ὄστράκων, εὐρημάτων ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ ἔτους, μετὰ ἐντύπων σφραγίδων. Τὸ ὄστρακον μετὰ τοῦ πρὸ τῆς ὀπτήσεως χαραχθέντος ἀρχαϊκοῦ Α προέρχεται ἐκ κοίλου στρωτήρος, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν ταυτότητα τοῦ πηλοῦ πρὸς τὸν νεώτερον τύπον τοῦ ἀκροκεράμου καλυπτῆρος πιθανώτατα συνανήκει. Τὰ λοιπὰ ὄστρακα, ἐπειδὴ, ὡς ἐκ τῶν γραμμάτων φαίνεται, ἀδύνατον εἶναι νὰ ἀναβαίνουν πέραν τοῦ τέλους τοῦ 4^{ου} αἰῶνος, ἀνήκουν βεβαίως εἰς κεραμώσεις ἄλλων κατὰ τὸ ἱερὸν κτισμάτων, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον ἐκεῖ καὶ μετὰ τὴν κατάλυσιν τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ καὶ τὴν λαμπρὰν ἀντικατάστασιν αὐτοῦ διὰ τοῦ Ἴκτινείου ἔργου. Ἐπὶ δύο ἐκ τῶν ὄστράκων ἀναγινώσκειται μὲ μεγάλην πιθανότητα τὸ ὄνομα Φιαλ[έων]², ἐκ δύο ἄλλων συγκροτεῖται: Ἀπ[ό]λλωνος καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν δ[α]μόσι[ος].

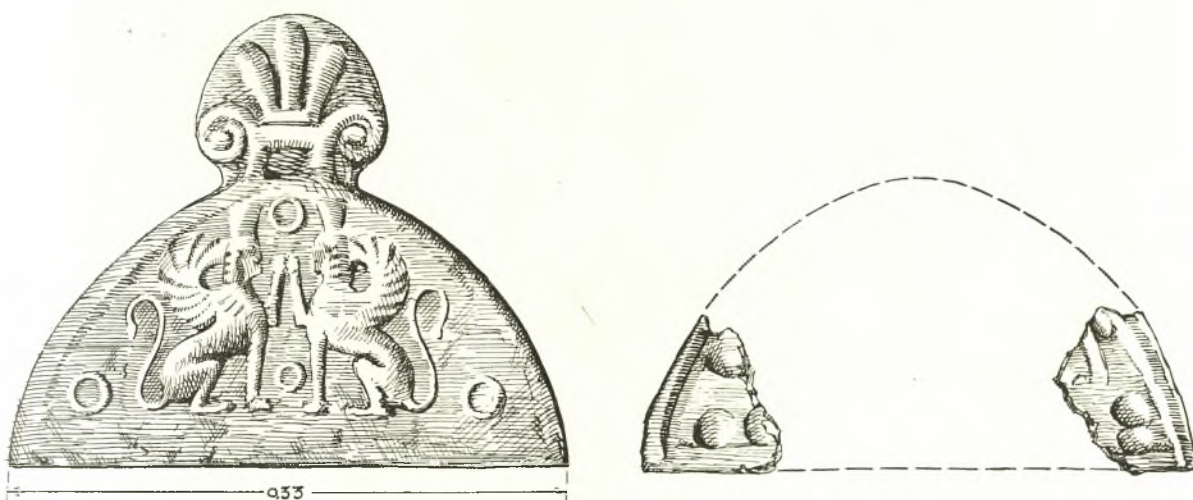
Ἐκ τῶν δύο τούτων τύπων ἀκροκεράμων — διάμετρος τοῦ μετώπου καὶ τῶν δύο εἶναι 0,33 — ὁ ἀρχαιότερος εἶναι δυσκολώτατον νὰ ὑποθεθῆ κατὰ τὴν κατασκευὴν σύγχρονος πρὸς τὸ ἀκρωτήριον Α, ἂν καὶ ὁ πηλὸς ὁμοιάζει πολὺ ἢ εἶναι ὁ αὐτός. Ἡ ἐργασία ἐπὶ τῶν

1 Ἄν μὴ ἀπατῶμαι, τὸ σύντριμμα τῆς εἰκ. 4 κάτω σημαίνει διαφορετικὸν τύπον διότι ἡ ὀφιοειδῆς ἐρυθρὰ γραμμὴ, ἐφ' ἧς ὡς ἐδάφους πατοῦσιν αἱ Σφίγγες δὲν προσαρμόζεται εἰς τὸν ἀναπαριστώμενον τύπον ὅπου τὴν βάσιν

δηλώνει ὀριζοντία ἄνω καὶ ἀσθενῶς ἐκτυπος ἐπιφάνεια.

2 Ἐξ ἐπιγραφῶν τοῦ Γ' αἰῶνος ἔχομεν τὸν τύπον Φιάλεια καὶ Φιαλέες: IG, V², 419, 6, 19, 420. 395.

ἀκροκεράμων ὑπολείπεται σημαντικῶς. Ὡς φαίνεται τὸ ἔδαφος δὲν εἶχε καλῶς λειανθῆ, οὔτε ἐκαλύπτετο διὰ χρώματος. Οἱ ῥόδακες, τὸ ἀνθέμιον καὶ τὰ σώματα τῶν Σφιγγῶν ἐκαλύπτοντο δι' ἀνοικτοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἐνθυμίζοντος ἀμελέστερα κεραμικὰ ἔργα τοῦ προχωρημένου 6^{ου} αἰῶνος. Ἐπίσης τὸ μελανὸν χρῶμα εἶναι, ὡς εἴπομεν, εὐτελές. Τὸ σχῆμα τῶν ἀντιμετώπων Σφιγγῶν μὲ τὸ ἐν σκέλος ὑψωμένον, μαρτυρούμενον καὶ ἐπὶ ἀκροκεράμων ἐκ Κερκύρας¹, φαίνεται ὅτι εἶναι κορινθιακόν, ὅσον εἶναι κορινθιακόν τὸ παρόμοιον σχῆμα τῶν λεόντων μὲ τὰς ἀντιθέτως ἐστραμμένας κεφαλὰς. Τὴν συχνότητα τοῦ τελευταίου ἐπὶ κορινθιακῶν ἔργων (ἀγγείων, ἐκτύπων μεταλλίνων ἀναγλύφων καὶ τῆς ἐκ Δελφῶν σίμης, van Buren εἰκ. 89) ἐξετάζει ὁ Payne ἐν *Necrocorinthia* 69 καὶ ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς ἐκ Κορίνθου καταγωγῆς τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖον ἄλλως δὲν ἀπαντᾷ εἰς ἄλλας σχολὰς. Ἐπειτα

Εἰκ. 7. Μέτωπα καλυπτήρων.

ἡ καθημένη Σφιγξ² μὲ πόλον εἶναι συχνὴ ἐπὶ τῶν κορινθιακῶν ἀγγείων τῆς μέσης περιόδου (600-575) καὶ τὸ σχῆμα τῶν λεόντων δὲν εἶναι παλαιότερον³. Ὅτι ὡς πρὸς τὸν ἀκροκέραμον πρέπει ἀκόμη νὰ κατέλθωμεν, ἴσως καὶ κάτω τοῦ μέσου τοῦ αἰῶνος, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς διαπλάσεως τῶν Σφιγγῶν καὶ τοῦ ἐξωραϊσμένου σχήματος τοῦ πόλου. Πρὸς τούτοις εἰς τοὺς αὐτοὺς νεωτέρους χρόνους μᾶς ὀδηγεῖ τὸ ξένον εἰς τὸ σχῆμα τοῦ καλυπτήρος ἀνθέμιον, τὸ ὁποῖον φανερώς ἔχει μεταφερθῆ ἐκ τῶν γωνιωδῶν μετ' ἀετώματος κεράμων⁴. Εἶναι δύσκολον ἄρα, ἂν μὴ ἐντελῶς ἀδύνατον, τὸ νὰ κατεσκευάσθησαν συγχρόνως κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6^{ου} αἰῶνος ἢ ὅλη κεράμωσις καὶ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ τύπου Α. Τὸ φυσικὸν εἶναι νὰ περιμένωμεν ὡς συγχρόνους ἀκροκεράμους παρομοίους πρὸς τοὺς τοῦ Ἡραίου, ἐξ ὧν κατὰ τύχην οὐδὲν σύντριμμα χαρακτηριστικὸν διεσώθη. Κατὰ τὰ 550 περίπου θὰ ἔγινε ἡ ἀντικατάστασις μέρους ἢ τοῦ συνόλου τῆς παλαιᾶς κεραμώσεως καὶ τότε πιθανῶς θὰ ἔγινε

1 van Buren ἔ. ἀ. εἰκ. 68.

2 Payne, ἔ. ἀ. 89.

3 Payne, ἔ. ἀ. 69.

4 Παρομοίαν μεταφορὰν ἀνθεμίου ἐπὶ ἡμικυλινδρικοῦ

ἀκροκεράμου γνωρίζω μίαν ἀκόμη ἐκ Θέρμου, Van Buren, εἰκ. 132 (μέσον). Ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ κεράμωσις τοῦ Θέρμου δὲν εἶναι ἀρχαιότερα τῶν μέσων τοῦ 6^{ου} αἰῶνος.

ἐν ἣ καὶ δύο ἀκρωτήρια τοῦ τύπου Β. Ἡ ἀνομοιότης τοῦ πηλοῦ εἰς τὴν ἀνωτέρω ὑπόθεσιν δὲν σημαίνει ἀνυπέρβλητον κώλυμα.

Ὅπως δὴποτε ὄχι μόνον κατὰ τὴν πρώτην ἐποχὴν τοῦ ναοῦ (620 - 600 π. Χ.) ἔλαμπε μακρόθεν ὁ ἐξαιρετος κέραμος μὲ τὴν ἀπαστράπτουσαν πολυχρωμίαν τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τῶν μετώπων ἀλλὰ καὶ βραδύτερον μὲ τὴν ἀντικατάστασιν δὲν ἦτο ὀλιγώτερον ἐπιβλητικὸς

Εἰκ. 8. Συντρίμματα κεράμων ἐνεπίγραφα.

ὁ στολισμὸς τῆς στέγης. Δὲν ἦσαν μικρὰ πράγματα οἱ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας μὲ διάμετρον ὡς εἶδομεν 0,69 μ. καὶ οἱ κατερχόμενοι πρὸς τὰς μακρὰς πλευρὰς μὲ μέτωπον 0,33. Τὴν μελανὴν συνολικῶς ἐντύπωσιν ἐκ τῶν κεράμων ἐφαίδρυναν ζωηρῶς τὰ πολυάριθμα μέτωπα μὲ τὰς ἐρυθροχρῶμους Σφίγγας καὶ ἀνθέμια, οὐχ ἦττον δὲ τὰ ἀκρωτήρια μὲ τὴν ἀπλουστερὰν ἀλλὰ ἰσχυρῶς ἐντυπωτικὴν διακόσμησίν των. Εὐρυσκόμεθα ἄρα εἰς τὴν εὐτυχῆ θέσιν ὄχι μόνον νὰ ἀναπαραστήσωμεν ἐν ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα μέρη τῆς κατασκευῆς, τὴν κεράμωσιν κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ἀρχαίου ναοῦ σπουδαίαν ἐμφάνισιν εἰς τὴν ἐρημίαν τῶν Βασσῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς μεταβολὰς καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς κεραμώσεως ἐπ' ἀρκετὸν χρόνον. Πόρισμα βέβαιον ἀκολουθεῖ, ὅτι καὶ ἡ λοιπὴ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ δὲν θὰ ἦτο τόσον εὐτελής, ὅπως συνήθως λέγεται, ἐπειδὴ δὲν διετηρήθησαν λίθινα ἀρχιτεκτονικὰ

μέλη, ἀλλὰ θὰ ἦτο ὠρισμένως καὶ καθ' οἰονδήποτε τρόπον ἀξία τοῦ λαμπροῦ πηλίνου στολισμοῦ τῆς στέγης. Ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπῆρχον λίθινοι κίονες καὶ λίθινος θριγκός, ἀφοῦ δὲν ἐφάνη οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον κομματάκι, εἶναι ἀνάγκη τότε νὰ ἀποβλέψωμεν μετὰ πίστεως εἰς τὴν ιδέαν, ὅτι ἡ ξυλίνη κατασκευὴ θὰ εἶχε πάντως ἀξίαν διακοσμητικὴν. Οἱ κίονες, ἂν διέφερον τῶν λιθίνων κατὰ τὰς διαστάσεις, δὲν θὰ ἀπεμακρύνοντο πολὺ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν. Ἐπίσης ὁ ξύλινος χρωματιστὸς θριγκὸς μὲ τριγλύφους καὶ μετόπας δὲν θὰ ἐσήμαινε τίποτε τὸ αὐθαίρετον. Τοῦναντίον ἡ ἀπουσία κάθε διακοσμήσεως ἐπὶ τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ κτίσματος καὶ ὁ περιορισμὸς αὐτῆς ἀποκλειστικῶς ὑπεράνω τῆς στέγης θὰ ἦτο τὸ ἀτοπώτερον πρᾶγμα. Οὔτε ὁ λαμπρὸς λακωνικὸς κέραμος ἦτο εὐθηνὸν καὶ πρόχειρον προῖόν ἐργοστασίου, ὅπως εἶναι π.χ. σήμερον τὰ «γαλλικὰ» κεραμίδια, μὲ τὰ ὁποῖα δὲν δυσκολεύεται καὶ ὁ μετρίως εὐπορὸς χωρικὸς τῆς Πελοποννήσου νὰ σκεπάσῃ τὴν ἀπλὴν ἀγροικίαν του. Ἡ κεράμωσις ἦτο ἔργον τεχνικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν σπουδαῖον — ἀριστοτέχνημα διακοσμητικὸν εἶναι τὸ ἀκρωτήριον Α — τὸ νὰ θεωρηθῇ δὲ ἡ προσπάθεια αὕτη τῶν Φιγαλέων ὡς μοναδική, προκειμένου περὶ ναοῦ χρησιμεύσαντος ἐπὶ δύο αἰῶνας εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος, λατρείαν σημαντικὴν, μητέρα τοῦ Ἰκτινείου θριάμβου, εἶναι παντάπασιν ἀδύνατον.

Ὅποῖον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ ἀγνοοῦμεν ἐντελῶς. Τὰ ὑπολείμματα τῶν θεμελίων ἢ κατεστράφησαν ἢ ἐκαλύφθησαν ὀριστικῶς ὑπὸ τὸν νεώτερον ναόν. Διὰ τὸ σχετικῶς μικρὸν μέγεθος τῶν ἀκρωτηρίων ἀποκλείεται ὁ περίπτερος. Οὔτε εἶναι βέβαιον ἂν ὁ ναὸς εἶχε συγχρόνως δύο αἵτους καὶ ἐπομένως δύο ἀκρωτήρια, διότι ἦτο δυνατὸν ἡ στέγη κατὰ τὸ ὀπισθεν ἄκρον νὰ ἦτο σκουφωτή, ὡς τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς σπάνιον κατὰ τὴν πρῶτον ἀρχαϊκὴν ἐποχὴν. Ὅπως καὶ ἂν ἔγῃ, εἶναι τοῦλάχιστον ἐντελῶς βέβαιον, ὅτι καὶ τοῦ ἀρχαιοτέρου ναοῦ ἡ εἴσοδος καὶ ἐπομένως ἡ κυρία πρόσοψις ὑπῆρχε πρὸς βορρᾶν. Τοῦτο ὑποδεικνύει ὁ σχετικῶς εὐρὺς ἐπίπεδος χῶρος κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ὄλου βραχῶδους βαθύσματος καὶ ἐνισχύει ἡ παρατήρησις τοῦ Κουρουνιώτη¹, ὅτι τὸ πλουσιώτερον στρῶμα τῶν ἀναθημάτων ἐσημειώθη ΒΔ τοῦ ναοῦ. Ἄλλως ἀπέδειξεν ὁ αὐτὸς ἐρευνητής², ὅτι ἡ πολλάκις ὑποστηριχθεῖσα γνώμη, καθ' ἣν ἡ ἀνατολικὴ θύρα τοῦ Ἰκτινείου ναοῦ σημειώνει κατὰ παράδοσιν τὴν εἴσοδον τοῦ ἀρχαιοτέρου σηκοῦ, εἶναι ἐσφαλμένη. Διότι ἡ κατὰ ταύτην τὴν θέσιν μεγάλη κλίσις τοῦ βράχου πρὸς δυσμὰς καθίστα σχεδὸν ἀδύνατον τὴν ἴδρυσιν σηκοῦ μὲ διεύθυνσιν πρὸς ἀνατολὰς. Κατ' ἀκολουθίαν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι κατὰ τὸν πρὸς βορρᾶν εὐρύτερον χῶρον ἐτελοῦντο αἱ θυσίαι, ὑπῆρχεν ὁ βωμὸς καὶ ἴσως καὶ ἄλλα ἰδρύματα. Ὁ ἀρχιτέκτων ἄρα τοῦ νεωτέρου ναοῦ δὲν εὐρέθη μόνον πρὸ τῆς δυσκολίας τοῦ χώρου, περὶ ἧς τοσάκις γίνεται λόγος καὶ διὰ τὴν ὁποῖαν ἔδωκεν εἰς τὸν ναὸν τὸν ἀπὸ Ν πρὸς Β προσανατολισμόν. Ὁφείλε πρὸ πάντων νὰ προσαρμόσῃ τὸ σχέδιον τοῦ ναοῦ πρὸς τὸν ἔκπαιαι καθιερωμένον τόπον τῆς λατρείας. Δὲν ἠρέσθη διὰ τοῦτο μόνον εἰς τὸ νὰ τοποθετήσῃ τὴν κυρίαν εἴσοδον κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν ἀλλ' ἐφρόντισε καὶ αἰσθητικῶς νὰ ἐξάρῃ τὸ βόρειον μέτωπον ὑπὲρ τὸ νότιον. Διότι, ἐνῶ τὸ κανονικὸν εἶναι ἡ λεγομένη *ἐμφυσις* νὰ παρέχεται καὶ εἰς τὰς δύο στενὰς πλευράς, ἐνταῦθα ἐδόθη, ὅπως παρετήρησεν ὁ Dinsmoor, κατ' ἐξαιρετικὸν ὅλως τρῶ-

1 ΑΕ, 1910, 274.

2 ΑΕ, 1910, 281, 282 κέ.

πον μόνον εἰς τὴν βορείαν¹. Ἡ σημαντικὴ ἐντεῦθεν ἀνάδειξις τοῦ βορείου μετώπου καὶ ὁ ὑποβιβασμὸς τοῦ νοτίου ὠδήγησαν εἰς τὴν σκέψιν, τὴν θύραν τοῦ ἰδιαίτερου δωματίου νὰ ἀνοιξοῦν πρὸς ἀνατολάς, ἀντὶ νὰ τὴν τοποθετήσουν, ὡς ἦτο τὸ κανονικόν, εἰς τὸν τοῖχον τοῦ ὀπισθοδόμου. Κατὰ ταῦτα νομίζω ἀπλοποιεῖται τὸ ζήτημα τοῦ περιέργου σχεδίου τοῦ νεωτέρου ναοῦ καὶ ἐκ τῆς συσχετίσεως ὁ ἀρχαιότερος προσλαμβάνει θετικωτέραν ὄψιν.

Περὶ πλέον νὰ ἐξακριβωθοῦν περὶ τοῦ ἀρχαιότερου ναοῦ φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀδύνατον. Ἀλλὰ τὰ μικρὰ εὐρήματα τοῦ 1908 παρέχουν σπουδαίαν ἀφορμὴν εἰς γενικωτέραν ἐξέτασιν τοῦ τύπου τῶν ἀρχαίων δισκοειδῶν ἀκρωτηρίων, τῆς συναφοῦς κεραμώσεως καὶ διευκρίνησιν τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ τόπου τῆς παραγωγῆς.

Ἦδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ Dörpfeld² ἐξέλαβεν ὡς *λακωνικὸν κέραμον* τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Δ' αἰῶνος τὸν τύπον τοῦ Ἡραίου μὲ τοὺς κοίλους ἐλαφρῶς στρωτῆρας καὶ τοὺς ἀντιστοιχοῦς ἡμικυλινδρικοὺς καλυπτῆρας, ὡς *κορινθιον* δὲ κέραμον τὸν τελειότερον τύπον μὲ πλευρὰς ἐπιπέδους καὶ γωνίας. Ἡ γνώμη αὕτη ὑπεστηρίχθη ἐκ νέου βραδύτερον³ καὶ ἐπεκράτησε, ἐνῶ ἀντιθέτως τὸ ἀναπόσπαστον ἀπὸ τοῦ λακωνικοῦ κέραμου ἀκρωτήριον ἐπιμόνως ἀπεδίετο διὰ τὸν γεωμετρικὸν χαρακτήρα τῆς διακοσμῆσεως, τὴν πολυχρωμίαν καὶ τὸ ἰδιάζον φολιδωτὸν κόσμημα εἰς τὸν πρωτοκορινθιακὸν κύκλον. Διὰ τοῦτο ἐξαιρετικῶς σπουδαία καὶ σωστικὴ ἦτο ἡ συμβολὴ τῆς κ. van Buren, ἡ ὁποία μὲ τὴν δημοσίευσιν τῶν συντριμμάτων τῆς Φιγαλείας πρώτη κατέδειξε τὴν συνάφειαν τῶν ἀκρωτηρίων τούτων πρὸς τὴν Σπάρτην καὶ τὴν Λακωνικὴν⁴. Ἐστηρίχθη κυρίως εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐπὶ δύο τεμαχίων, ὡς ἄνω εἶδομεν, τοῦ ἀκρωτηρίου τῶν Βασσῶν ἐφαίνετο σειρὰ λευκῶν καρπῶν ῥοιᾶς, κόσμημα χαρακτηριστικώτατον τῶν λακωνικῶν ἀγγείων (*hall-mark of lakonian ware*) καὶ πρὸς τούτοις εἰς τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἄφθονα τοιαῦτα ἀκρωτήρια τοῦ τύπου τοῦ Ἡραίου εὐρέθησαν εἰς τὴν Σπάρτην καὶ τὰ περίξ. Βραδύτερον ὁ Woodward⁵ εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν πηλίνων ἀρχιτεκτονικῶν τοῦ βιβλίου τῆς Ὀρθίας καθώρισε λεπτομερέστερον τοὺς λόγους, δι' οὓς ἡ Σπάρτη ἢ γενικῶς ἢ Λακωνικὴ δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ χώρα τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐν λόγῳ ἀκρωτηρίου καὶ τῆς σχετικῆς κεραμώσεως. Κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Ὀρθίας πρῶτον εὐρέθησαν ὑπὲρ τὰ ὀκτὼ τοιαῦτα ἀκρωτήρια, ἐπίσης ἐσημειώθησαν παρόμοια εἰς τὸ γειτονικὸν Ἡρῶν, κατὰ τὴν Χαλκίοικον⁶, ἐκ τοῦ Μενελαείου⁷ καὶ τοῦ Ἀμυκλαίου⁸. Ἐπειτα, οὐδὲν παρετηρήθη κατὰ τοὺς τόπους τούτους θραῦσμα διαφορετικοῦ ἀκρωτηρίου ἢ ἄλλης κεραμώσεως. Ἀπεναντίας ἐκ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ὀρθίας προέρχονται καὶ τεμάχια ἀκρωτηρίων ἀπλῶν καὶ ἀκοσμήτων, φανερόντα τὴν συνήθη καὶ ἄφθονον ἐγγω-

1 Dinsmoor ἔ. ἀ. 206. Ὁ κορμὸς τῶν 6 βορείων κίωνων εἶναι κατὰ μετρήσεις τοῦ Dinsmoor (καὶ ὡς ἐνθυμοῦμαι καὶ κατὰ τὰ σχέδια τοῦ Ν. Ἰωαννίτη, ἐκτελοῦντος τὴν ἀναστήλωσιν κατ' ἐντολήν τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας κατὰ τὰ ἔτη 1902-6) παχύτερος κατὰ 4 ἐκ. εἰς τὴν κάτω διάμετρον καὶ κοντότερος, τὸ δὲ ὄλον ὕψος ἰσοφαρίζεται μὲ κιονόκρανα ὑψηλότερα καὶ μακρότερα.

2 ΑΜ, 1883, 162.

3 Εἰς τὴν γνωστὴν περὶ τῶν τειχῶν ἐπιγραφὴν τοῦ 306 π. Χ. μνημονεύται ὁ λακωνικὸς κέραμος, κεραμίδες δὲ

κυρταὶ σχετικαὶ πρὸς τὰ τεῖχη μὲ ἐντύπους ἐπιγραφὰς συγχρονιζομένης εὐρέθησαν ἱκαναὶ ὑπὸ τοῦ Lechat κατὰ τὴν Ἡτιώνειαν τοῦ Πειραιῶς, BCH, 1888, 351. BCH, 1908, 300. (Lattermann). ΑΔ, 1926, 18, 1 (Ῥωμαῖος). ΑΕ 1931, 41.

4 van Buren ἔ. ἀ. 18, 19.

5 Sanctuary, 126 κέ.

6 BSA, 28, τόμ., 41, εἰκ. 2.

7 Sanctuary, 120, εἰκ. 89.

8 ΑΜ, 1927, 44, εἰκ. 23.

ρίαν παραγωγήν¹. Προστίθενται τὰ κομμάτια τῆς Φιγαλείας μὲ τὸ λακωνικὸν κόσμημα τῶν καρπῶν τῆς ροιᾶς καὶ τὸ σπουδαιότατον γεγονός, ὅτι οἱ διάφοροι τόποι εὐρέσεως παρομοίων ἀκρωτηρίων κατὰ τὴν νοτίαν καὶ κεντρικὴν Πελοπόννησον ἐμφαίνουν καὶ τοπογραφικῶς τὴν Σπάρτην ὡς κέντρον².

Τὴν πρότασιν τῆς van Buren δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπιδοκιμάσουν πολλοὶ³ καὶ δὲν μένει καμία ἀμφιβολία, ὅτι ἡ γνώμη περὶ τῆς λακωνικῆς καταγωγῆς τῶν ἀκρωτηρίων καὶ τῆς συναφοῦς κερσμάσεως θὰ ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς. Ἄλλ' ἀξίζει τὸν κόπον νὰ προσέξωμεν ἐδῶ ἰδιαίτερος, διὰ τίνας λόγους ἐβράδυνε τόσον ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας. Βεβαίως ἡ σπουδὴ τῶν ἀρχαιολόγων καὶ ἡ ἐπιμονὴ των νὰ ἀποδίδουν τὸ κερραμικὸν μεγαλοῦργημα τοῦ Ἡραίου εἰς τὸ πρωτοκορινθιακὸν κέντρον, τὸ διακρινόμενον διὰ τὴν αὐστηρὰν λεπτὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν, ἐφαίνετο δικαιολογημένη. Καὶ πρὸς τούτοις ἐφαίνετο ὡσὰν ἔργον ἀνάγκης. Διότι δὲν διαθέτομεν σχεδὸν ἄλλα διακοσμητικὰ ἔργα τέχνης μὲ τοπικὸν χαρακτήρα παρὰ μόνον τὰ πῆλινο ἀγγεῖα. Ἄλλ' ἐδῶ ἀκριβῶς ὑπάρχει ὁ κίνδυνος νὰ παρασυρθῶμεν εἰς πλάνας, ὅταν ἀνεπιφυλάκτως μεταχειριζώμεθα τὰ πῆλινα ἀγγεῖα πρὸς ἐρμηνείαν ἄλλων διακοσμητικῶν ἔργων καὶ παραβλέπωμεν τὴν πάντοτε ὑπάρχουσαν αὐτονομίαν⁴. Εἶναι φανερόν, ὅτι τὰ ἐπαρκῶς γνωστὰ κορινθιακὰ ἀγγεῖα εἴτε τὰ ἀπτικά δὲν θὰ ὠδήγουν ἡμᾶς εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῶν οἰκείων κερραμώσεων, καὶ συναφῶν διακοσμητικῶν ἔργων, ἂν μὴ ὑπῆρχον ἄλλοι ἀποχρῶντες λόγοι. Καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἡ ἀγγειολογικὴ ἔνδειξις τῶν καρπῶν τῆς ροιᾶς θὰ εἶχε καθ' ἑαυτὴν πολὺ μικρὰν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, ἂν μὴ προσετίθετο εἰς τοὺς μνημονευθέντας ἀνωτέρω ἰσχυροὺς λόγους, δι' οὓς κυρίως ἐλύθη τὸ ζήτημα. Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι ἐξωτεχνικοὶ καὶ τοπογραφικοί, ἐνῶ τὰ λακωνικὰ ἀγγεῖα ἂν καὶ παλαιότερον ἔγιναν γνωστὰ, ἐφάνησαν ἀνεπαρκῆ.

Τὸ συμπέρασμα περὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν ἀγγείων, ἐπειδὴ μεγάλη γίνεται χρῆσις τῶν ἀγγειολογικῶν γνώσεων πρὸς ἐρμηνείαν ἄλλων ἔργων, φαίνεται παράδοξον. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετασθῇ τὸ ζήτημα περισσότερον, καθόσον τοῦλάχιστον τοῦτο σχετίζεται μὲ τὰ λακωνικὰ κερραμουργήματα. Βασικὴ εἶναι καὶ οὐσιώδης ἡ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἀκρωτηρίου, μέρους μικροῦ ἐνὸς μεγάλου, ἰδιάζοντος εἰς τὸν προορισμὸν ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου καὶ ἐνὸς ἀγγείου, τὸ ὁποῖον μόνον του ἀποτελεῖ σύνολον ἀρχιτεκτονικόν, μικρὸν καὶ εὐσύνοπτον. Ἀκόμη πρὸς

1 Sanctuary, εἰκ. 90.

2 Ἐπειδὴ ἱκανὰ ἐκ τῶν εὐρημάτων τούτων προέρχονται ἐξ ἀνασκαφῶν μου καὶ μένουσιν ἀτυχῶς εἰσέτι ἀδημοσίευτα, ἃς ἐπιτραπῆ νὰ παραθέσω ἐδῶ ἀπλοῦν κατάλογον μὲ τίνας παρατηρήσεις εἰς τὴν πλήρη ἀπαρίθμησιν παρὰ van Buren, 179 κέ. 1) Κυνουρία, ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος Τυρίτα (Πρακτικά 1911, 260· δύο διαφόρου κατὰ τι μεγέθους συντρίμματα ἀκρωτηρίων). 2) Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Ὑπερτελεάτα ἐξ Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, ἀκροκέραμοι σχετικοὶ (Koch, RM, 1915, 95). 3) Τεγέα, ἱερὸν Ἀρτέμιδος Κνακαείτιδος (;), μικρὸν σύντριμμα ἀκρωτηρίου ἐκ τοῦ γωνιωδῶς προβάλλοντος πλαισίου (Πρακτικά 1907, 120). 4) Παλλάντιον, ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀθηνᾶς μικρὸν σύντριμμα ἀκρωτηρίου καὶ ἀκροκέραμοι μὲ lunulas (Πρακτ. 1910, 276). 5) Ὁρχομενός, ὁδοντωτὸν πέρας ἀκρωτηρίου (BCH, 1914, 84).

6) Μαντινείας, πολλὰ κομμάτια διαφόρων ἀκρωτηρίων, 7) καὶ 8) Λουσῶν καὶ Μεθυδρίου, ἀκροκέραμοι μᾶλλον διὰ τὴν μικρότητα. 9) Ἡραίου Ὀλυμπίας. 10) Βουλευτηρίου Ὀλυμπίας σχετικοὶ ἀκροκέραμοι. 11) Βᾶσσαί. 12) Αἴγινα. Πρβ. καὶ οἰκίσκον Κρεσταίνων (ΑΕ 1931, 47).

3 Buschor, AM, 1927, 211 καὶ Tondächer 1, 3. Weickert, Typen, 30. Rhomaios, Gnomon, 1931, 650 κέ. Woodward ἐν Sanctuary, 126. Ὁ Koch, Gnomon, 1927, 405 καὶ ὁ Volkert ἔ. ἀ. 9 εἶναι ἀκόμη διστακτικοί.

4 Ὑποθέτω, ὅτι καὶ ὁ Langlotz, Frühgr. Bildhauerschulen 184, 10, ἐπίστευσεν εἰς τὴν γνώμην, ὅτι τὰ λακωνικὰ ἀγγεῖα εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ γνωστὰ γλυπτὰ ἐκ Λακωνικῆς καὶ ὅτι ἐπομένως εἶναι ἄλλοθεν εισηγμένα, ἐπειδὴ δὲν ἐκτιμᾶ ἀρκετὰ τὴν φυσικὴν εἰς κάθε καλλιτεχνικὸν εἶδος αὐτοτέλειαν.

οὐδὲν ἐκ τῶν μερῶν τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει τὸ ἀκρωτήριο εἰμὴ μόνον ἐν μέρει μὲ τὸ κυκλικὸν ἐσωτερικὸν κύλικος ἢ φιάλης. Τὰ διακοσμητικὰ μέσα κατὰ ταῦτα ἐπὶ μὲν τοῦ ἀκρωτηρίου εἶναι ὀλίγα, ἔχουν ἐκλεγῆ μὲ τὴν μεγίστην δυνατὴν ἀκριβειαν καὶ ἐπιτυχίαν καὶ διὰ τοῦτο δυσκόλως μεταβάλλονται, ἐνῶ ἀντιθέτως ἐπὶ τῶν ἀγγείων τὰ θέματα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλα, ἢ δὲ ἐξέλιξις ταχύτερα καὶ φανερά. Εἰδικώτερον, ἢ πολυχρωμία μὲ βάσιν τὸ μελανὸν χρῶμα ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων εἴτε τῶν ἀκροκεράμων εἶναι ἀρχικὴ καὶ ἀπαραίτητος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀγγείων εἶναι μόνον προαιρετικὴ, ἐπειδὴ ἐπ' αὐτῶν τὸ μελανὸν βάθους δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν δεσπόζουσαν ἀπολύτως θέσιν, ὅπως ἐπὶ τῆς κεραμώσεως. Διὰ τοῦτο τὸ φολιδωτὸν κόσμημα, τὸ προερχόμενον πιθανῶς ἐκ τῆς μεταλλοτεχνίας καὶ ἄριστα προσαρμοζόμενον εἰς τὸν πολυχρωμον τρόπον, ἔχει μόνιμον τυπικὴν θέσιν ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων, ἐνῶ ἐπὶ τῶν λακωνικῶν ἀγγείων ἀπουσιάζει μέχρι τοῦδε ἐντελῶς. Ἄλλ' ἢ ἀπουσία αὕτη, ὅπως καὶ ἢ ἐμφάνις τοῦ κοσμήματος ἐπὶ εὐρημάτων τοῦ μέλλοντος, εἶναι τυχαία καὶ ἀσήμαντος, ὅπως τυχαῖον καὶ ἀσήμαντον εἶναι τὸ φαινόμενον, ὅτι ἐπὶ ἱκανῶν πρωτοκορινθιακῶν τῆς μεταβατικῆς περιόδου καὶ κορινθιακῶν τῆς μέσης ἐποχῆς¹ παρατηρεῖται τὸ κόσμημα. Τὸ σημαντικὸν καὶ διδακτικὸν εἶναι ἢ παντοτινὴ ἐμφάνις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλαισίου τῶν παλαιότερων ἀκρωτηρίων. Τὸ κόσμημα ἀνήκει ἐν γένει εἰς τὴν τεχνικὴν καὶ ὄχι εἰς ἰδιάζουσαν καλλιτεχνικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνὸς ἢ τοῦ ἄλλου τόπου καὶ θεωρητικῶς ἦτο γνωστὸν παντοῦ εἰς ὅλους τοὺς τεχνίτας, ἀλλ' ἢ πραγματοποιήσις αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ πλαισίου τῶν ἀκρωτηρίων ἠκολούθησε μόνον μετὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐκφραστικῆς του δυνάμεως εἰς τὴν ὠρισμένην θέσιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τὸ θέμα «τοῦ περιφερομένου τροχοῦ» μὲ τὰς *lunulas* ἀπαντᾷ συχνάκις ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων καὶ ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου μὲ τὴν ἐκφραστικωτάτην αὐτοῦ ὄψιν τῶν κλιμακωτῶν μηνίσκων, ἐνῶ ἐπὶ τῶν λακωνικῶν ἀγγείων ἐμφανίζεται σπανιώτατα καὶ εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν τοῦ V ῥυθμοῦ². Καὶ ἂν ἀκόμη, τὸ αὐτὸ κόσμημα τῆς τεθλασμένης π.χ. ταινίας μὲ τὰ τετραγωνίδια ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ συγχρόνου λακωνικοῦ ἀγγείου τοῦ ῥυθμοῦ II (625-600 π.Χ.)³ διαμορφώνεται ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Α κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε ἀποβαίνει οὐσιωδῶς κᾶτι τὸ ἰδιαιτερον. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὴν σειρὰν τῶν καρπῶν τῆς ῥοιᾶς. Ὡς φαίνονται οὗτοι ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Α, βαρεῖς σφαιρικοὶ καὶ ἀσύνδετοι μὲ μικρὰς ἐκατέρωθεν ἐκφύσεις ἄνθους, οὐδαμοῦ ἀπαντῶσιν ἐπὶ τῶν ἀγγείων⁴. Ὅταν λοιπὸν ἐκ τῶν ὀλίγων ἐκλεκτῶν διακοσμητικῶν μέσων τῶν κεραμικῶν μελῶν μερικὰ μὲν δὲν εὐρίσκουν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἀγγείων, τὰ δὲ κοινὰ ἐμφανίζονται ἠλλοιωμένα, εἶναι φανερόν, ὅτι δυσκολώτατα ἐκ τῶν καλλιτεχνικῶν εἰδῶν δύναται νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἐν τὸ ἄλλο. Οὔτε ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰ τὰ διάφορα κοσμήματα εἰμὴ μόνον ἐν συναρτήσει μετ' ἄλλων ἐπὶ τοῦ δεδομένου ἔργου, τοῦ ὁποίου καὶ μόνον ἐκφράζουσι τὸ νόημα⁵.

1 Johansen, *Vases Sicyoniens*, πίν. XLII, 1, 2 σ. 162 καὶ 155. Payne, *Necrocorinthia*, πίν. 11, 29.

3 Droop, *JHS*, 1910, 20. Πρβλ. Weickert *Typen*, 30.

2 Sanctuary, πίν. XX. Εἰς τὸν πίνακα εἶναι συμπληρωμένον τὸ κόσμημα ἐξ ὀστράκων τῆς εἰκ. 46.

4 Παρόμοιοι βαρεῖς καρποὶ ῥοιᾶς, ἀσύνδετοι, ἀλλὰ μὲ τὸ ἄνθος μόνον πρὸς τὰ κάτω φαίνονται εἰς τὸ ὑπογεωμετρικὸν ὄστρακον: Sanctuary, 69, εἰκ. 43, 2. Ἐπὶ λακωνικοῦ ὄστρά-

κου τοῦ Μουσείου τῆς Αἰγίνης, τοῦ ὁποίου φωτογραφίαν ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ κ. Welter, ῥυθμοῦ III, φαίνονται ἀσύνδετα ῥόδια μὲ ἄνθος διπλοῦν, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου, ἀλλὰ μὲ σχηματισμὸν προχωρημένον καὶ κεραϊὰν ὀριζοντίαν βάσιν τοῦ ἄνθους.

5 Διδακτικὸν παράδειγμα περὶ τῆς ἐκάστοτε διαφορετικῆς σημασίας τοῦ κοσμήματος εἶναι ὅτι συμβαίνει μὲ τὸ φολιδωτὸν. Τοῦτο, ὅταν τοποθετῆται ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων, ὅπως

Ἄν κατὰ ταῦτα τὸ ἀγγειολογικὸν τεκμήριον δὲν ἔχει ἄμεσον καὶ φανερὰν ἀποδεικτικὴν δύναμιν, ὅμως δὲν στερεῖται οἰασθήποτε σημασίας. Ὑπάρχουν πάντοτε συνήθειαι καὶ προτιμήσεις κοινὰ εἰς ὅλα τὰ καλλιτεχνικὰ εἶδη τοῦ τόπου. Βέβαιον εἶναι π.χ. ὅτι ἐπὶ τῶν λακωνικῶν ἀγγείων ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος¹ καὶ ἐξῆς ἀγαπητὸν καὶ σύνθηρες θέμα ἦτο ἡ στενὴ ζώνη τῶν καρπῶν τῆς ροιᾶς καὶ μὲ τὴν αὐτὴν βεβαιότητα θὰ ἀποδώσωμεν τὴν μοναδικὴν ἔστω ἐμφάνισιν τοῦ κοσμήματος ἐπὶ τοῦ φιγαλεικοῦ ἀκρωτηρίου εἰς τὴν λακωνικὴν συνήθειαν, ἀφοῦ δι' ἄλλους λόγους διεπιστώθη ἡ ἀληθινὴ καταγωγὴ τῶν τοιούτων ἀκρωτηρίων. Καὶ γενικώτερον, αἱ πολυάριθμοι, στεναὶ καὶ μὲ μεγίστην ἀκρίβειαν καὶ λεπτότητα εἰργασμένοι ζῶναι, ἰδίως τοῦ ἀκρωτηρίου Α, εὐρίσκουν *mutatis mutandis* τὰ ἀντίστοιχὰ τῶν ἐπὶ ἱκανῶν ἀγγείων πρὸ πάντων τοῦ II καὶ III ῥυθμοῦ. Ἐκ τῶν χαρακτηριστικωτέρων παραδειγμάτων ἀναφέρω ἐδῶ τὸ ἐσωτερικὸν κύλικος εὐρεθείσης μακρὰν τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐγγύτερον πρὸς τὴν Κυρήνην, τὸ ἔτερον κέντρον τῆς παραγωγῆς, εἰς τὸν Σελινοῦντα κατὰ τὸ ἱερὸν τῆς Δήμητρος Μαλοφόρου². Ἡ κυκλικὴ εἰκὼν ἀποτελεῖται κατὰ τὸ κέντρον ἐκ πολλῶν περιφερικῶν γραμμῶν καὶ πλατυτέρων μονοχρῶμων ζωνῶν, ἔπειτα ἐκ σειρᾶς ῥωφιδίων, φυλλοστοιχίας καὶ ἄλλων θεμάτων, πάντοτε κατὰ τὸ ἴδιον σύστημα τῆς πυκνῆς καὶ λεπτῆς διακοσμῆσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ προχωρημένη διακόσμησις τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου, ὅπως καὶ τοῦ ἐκ Βασσῶν Β, μὲ τὸν μέγαν ἐμφανῆ ῥόδακα κατὰ τὸ μέσον δὲν διαφέρει ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸν πολλῶν λακωνικῶν κυλικῶν³. Οἱ ἀνάγλυπτοι γῦροι τῶν ἀκρωτηρίων ἐνθυμίζουσιν ἐπίσης παρόμοια δέματα⁴ ἐπὶ μεγάλων ἀγγείων τοῦ Μουσείου τῆς Σπάρτης.

Βεβαίως ἡ γεωμετρικὴ διακόσμησις τῶν ἀγγείων σημαίνει ἐνδειξιν δευτερεύουσας καὶ ἐπικουρικῆς. Ἀφ' ἑτέρου μεγίστην σημασίαν ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι ἐκ Σπάρτης ἔχομεν ἐντοπίαν σημαντικὴν ἀγγειοπλαστικὴν συνεχίζομένην ἀπὸ τῶν γεωμετρικῶν χρόνων μέχρι τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος⁵. Γνωρίζομεν ἀκόμη καλῶς μετὰ τὰς ἀνασκαφὰς τῶν Ἄγγλων, ὅτι εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα ἤκμαζε κατὰ τὴν πρώϊμον μάλιστα ἐποχὴν κάθε μικροτεχνία καὶ ἐπομένως καὶ ἡ μεγάλη τέχνη. Πραγματικῶς πρὸ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς γενικῆς

εἶδομεν, ἐμφανίζεται μὲ τὰ τοξοποιούμενα πέρατα τῶν φύλλων πρὸς τὰ ἔξω καὶ τὰ στενοῦμενα σώματα αὐτῶν πρὸς τὰ ἐντὸς καὶ τὸ κέντρον. Ἐπὶ τῶν πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων τοῦ τελευταίου ῥυθμοῦ (650 π. Χ.), ὅπου τὸ πρῶτον ἀπαντᾷ, ὅπως καὶ τῶν κορινθιακῶν, τὸ κόσμημα φαίνεται διαφορετικόν, διότι τὰ κυρτούμενα πέρατα τῶν φύλλων εἶναι πρὸς τὰ κάτω καὶ ἡ διεύθυνσις αὐτῶν πρὸς τὰ ἄνω. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς διεύθυνσεως εἶναι σύμφωνος μὲ τὴν διαφορετικὴν εἰς κάθε περίστασιν διακοσμητέαν ἐπιφάνειαν. Ἐπὶ τῶν ἀγγείων πρόκειται νὰ διακοσμηθῇ δηλ. νὰ παρασταθῇ, μέρος τῆς ἀνερχομένης γάστρας, ἡ ὁποία κάτω ἀρχίζει ἀπὸ ὠρισμένην κυκλικὴν βᾶσιν ὀριζοντιαν, ἐνῶ τὸ πλαίσιον τῶν ἀκρωτηρίων σημαίνει κατακόρυφον περιφερειακὴν ἐπιφάνειαν, τῆς ὁποίας τὸ πλάτος λογίζεται ὡς ἑκτασις ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὸ κέντρον. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἐπρόσεξεν ἀρκετὰ ὁ Woodward (Sanctuary, 128) καὶ ἐπίστευσεν, ὅτι πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῆς προελεύσεως κοσμημάτων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι, ὅτι τὸ κόσμημα ὡς ἀφηρημένη ἔννοια εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογὴν παίρνει τὸ νόημα τοῦ διακοσμου-

μένου ἔργου καὶ ἐπομένως τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτήρα του. Ἐπὶ δαστεῖνης Σφιγγός, ἐνός ἐκ τῶν πολλῶν θαυμασιῶν εἰρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀγγλικῆς Σχολῆς τοῦ Ἡραίου τῆς Περαχώρας, τῆς πρώτης πρωτοκορινθιακῆς ἐποχῆς, ὅπως ὁ κ. Payne εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ βεβαιώσῃ, τὸ φοιλιωτὸν κόσμημα στολίζει τὰ πτερὰ καὶ τὴν κόμην καὶ ἐπὶ μὲν τῶν πτερῶν χάριν περιγραφῆς τοῦ ἄνω καμπύλου περιγράμματος τὰ φύλλα διευθύνονται ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, ἐπὶ τῆς κόμης δὲ ἀντιθέτως, ἐπειδὴ ἡ βᾶσις εἶναι τὸ κάτω πέρασ αὐτῆς. Μὲ τὴν ἐπιπέδω ἀντιλαμβάνονται τὸ ἔργον τῆς διακοσμῆσεως οἱ τεχνίται οὗτοι, πρᾶγμα, πού συνήθως οἱ ἀρχαιολόγοι παρατρέχομεν.

1 Κατὰ τὸν πίνακα XXI τοῦ Sanctuary τὸ κόσμημα ἀρχίζει κατὰ τὸ τέλος τοῦ ῥυθμοῦ II.

2 Gabrici, Santuario della Malophoros a Selinonte ἐν Mon. Ant. 1927, 310, εἰκ. 128.

3 Volkert, ἔ. ἀ. 9.

4 Sanctuary, εἰκ. 56, 57.

5 AM, 1883, 162.

αναγνωρίσεως, ότι μετὰ τὴν Κόρινθον ἡ Σπάρτη ἦτο ἐν ἐκ τῶν σπουδαίων καλλιτεχνικῶν κέντρων τῆς Πελοποννήσου, οὐδεὶς θὰ ἐτόλμα νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ θαυμασία κεράμωσις τοῦ Ἡραίου καὶ τῆς Φιγαλείας θὰ εἶχε τὴν Λακωνικὴν ὡς ἀρχικὴν πατρίδα, ἔστω καὶ ἂν ὑποθεθῆ, ὅτι κατὰ τύχην εἶχον εὐρεθῆ ἐπὶ λακωνικοῦ ἐδάφους πολυάριθμα ἀκρωτήρια. Σήμερον οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ διάφορον γνώμην. Ἐὰν παρατηρεῖται ἐνίοτε δισταγμός, τοῦτο αἰτίαν ἔχει τὴν ἐπιπολάζουσαν ἀοριστίαν εἰς τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ λακωνικοῦ κεράμου. Ἡδὴ ὁ Dörpfeld παρετήρησε, ὅτι τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπλούστερον εἶδος τῶν κεράμων μετὰ τὰς καμπύλας ἐπιφανείας ὑπῆρχε πανταχοῦ ἐν χρήσει καὶ δὲν περιορίζετο μόνον εἰς τὴν Λακωνικὴν. Ἀλλὰ τὸ κοινὸν καὶ πανταχοῦ διαδεδομένον τοῦτο εἶδος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ προσλάβῃ τὸ ὄνομα ὀρισμένου τόπου, ἂν μὴ ἐξησκειτο κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸν τόπον αὐτὸν καὶ ἀνεπτύσσετο κατὰ τρόπον ἰδιαίτερον. Ὅπως εἶδομεν, τοῦτο ἐπετεύχθη ὄχι μόνον διὰ τὴν μεγάλην τεχνικὴν τελειότητα τῶν κεράμων ἀλλὰ προπάντων μετὰ τὴν θαυμασίως λεπτὴν γεωμετρικὴν διακόσμησιν τῶν μετώπων. Ἐδημιουργήθη οὕτω ἡ φήμη τῶν ἐργοστασίων καὶ δι' ἡμᾶς σήμερον εἶναι εὐκόλον νὰ χωρίσωμεν ἀκριβῶς καὶ ἀνεκδοιάστως τὸν κυρίως καὶ ἀρχικῶς λακωνικὸν κέραμον ἀπὸ τῶν ἄλλων παραλλαγῶν τοῦ αὐτοῦ τεκτονικοῦ συστήματος. Αἱ παραλλαγὴ αὗται συνίστανται κυρίως εἰς τὴν διάφορον διακόσμησιν τῶν μετώπων, διὰ γραπτῶν ἢ ἀναγλύφων γοργονείων, προσώπων ἢ ὀλοκλήρων παραστάσεων καὶ εἰς τὴν ἐμφάνισιν ἐνίοτε σίμης τοῦ ἀετοῦ. Εἶναι κατ' ἀρχὴν νεώτεραι καὶ ἀπαντῶσι τόσον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα (Θέρμος¹, Καλυδῶν)², ὅσον εἰς τὴν ἀνατολικὴν (Θάσος, Λάρισα, Νεάνδρια, Γόρδιον, Σινώπη)³ καὶ τὴν δυτικὴν (κάτω Ἰταλία, Σικελία)⁴. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς διακοσμῆσεως ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ γεωμετρικοῦ τρόπου εἰς τὸ μορφολογικὸν ἔφθασεν ἐνωρὶς καὶ εἰς τὴν Σπάρτην, ὡς τοῦτο φανερῶναι τὸ γνωστὸν μαρμαρίνον ἀκρωτήριο μετὰ τὸ γοργόνειον τοῦ 6^{ου} αἰῶνος καὶ ἄλλα νεώτερα ἀκρωτήρια τοῦ οἰκείου Μουσείου⁵. Εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς αὐτῆς συνηθείας ὀφείλεται καὶ ἡ διακόσμησις μετὰ τὰς ἀντιμετώπους Σφίγγας τῶν ἀκροκεράμων τῶν Βασσῶν. Ποῖον εἶναι τὸ κέντρον, ὅθεν ἐξεπήγασεν ἡ εἰκονογραφικὴ αὕτη συνηθία, εἶναι δύσκολον νὰ εὐρεθῆ ἢ καὶ μάταιον ἴσως νὰ ζητηθῆ. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τοιαῦτα κέντρα ἦσαν πλείονα τοῦ ἐνός, ἐκ τούτων δὲ τὸ σημαντικώτερον πάντως ἦτο ἡ Κόρινθος, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν ὄχι μόνον τὰ ἔκτυπα τοῦ Βουτάδου, ἀλλὰ καὶ τὴν μεγάλην διάδοσιν τῶν ἀναγλύπτων προσώπων εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὴν Κέρκυραν⁶. Ὅτι καὶ αἱ ἀντιμέτωποι Σφίγγες τῆς Φιγαλείας ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν μνήμην ἀναλόγους κορινθιακοὺς τύπους, εἵπομεν ἤδη ἀνωτέρω⁷.

1 Ἡ κεράμωσις τοῦ ναοῦ, τὸν ὁποῖον ὀνομάζομεν τοῦ Ἀπόλλωνος Λυσείου, χρονολογούμενη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἔχει ἀκρωτήριο μετὰ ἀνάγλυτον γοργόνειον καὶ πρόσωπα ἀνδρῶς καὶ γυναικὸς κατὰ τοὺς ἀκροκεράμους. Ἀλλὰ καὶ ὁ μέγας ναὸς εἶχε καλυπτῆρας τῆς κορυφαίας «λακωνικοῦ» καὶ ἀκρωτήριο μετὰ γοργόνα ἀνάγλυτον.

2 Ἐπὶ τοῦ μικροτέρου ναοῦ μετὰ κορινθιακοὺς κεράμους οἱ καλυπτῆρες τῆς κορυφαίας εἶναι ἡμικυλινδρικοὶ καὶ τὸ ἀκρωτήριο παρουσιάζει γοργόνειον γραπτόν. ΑΔ, 1926, παράρτ. 37.

3 R.M., 1915, 18, 19.

4 Koch, Dachterrakotten aus Kampanien.

5 Sparta Museum Catalogue, 654, 653.

6 Πρβλ. Corinth, IV, 1 καὶ κρίσιν μου περὶ τοῦ βιβλίου ἐν Gnomon, 1931, 650 κέ. ΑΕ 1931, 38.

7 Οἱ ἐπὶ τῶν ἀκροκεράμων μικροὶ ῥόδακες ὡς ἀπλοῦ κύκλοι ἢ κομβία ἐνθυμίζουσι τοὺς παρομοίους κύκλους ἐπὶ χρυσῶν ἐλασμάτων ἐκ Trebenische μετὰ λεόντων ἐκτύπων ἀποστρεφόντων σχηματικῶς τὰς κεφαλὰς (Bogdan Filow, Trebenische, σ. 14 καὶ εἰκ. 12). Τοὺς κύκλους ἐρμηνεύει ὁ Filow, ἐπιτυχῶς, ὡς νομίζω, ὡς μακρυνὴν ἀπήχησιν τῆς πύλης τῶν Μυκηνῶν, δέχεται δὲ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Κεραμόπουλος ἐν ΑΕ, 1927-8, 50, 4. Ἐὰν τὰ ἐλάσματα εἶναι κορινθιακῆς τέχνης, ὡς εἶναι πιθανόν, ἔχομεν εἰς τὰ ἀφανῆ κοσμήματα τῶν ἀκροκεράμων καὶ ἄλλην ἐνδειξιν τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὴν Κόρινθον.

Ἡ γνώμη ἐν τούτοις περὶ τῶν διαφορῶν κέντρων, ἢ τόσον φυσικὴ καὶ διευκολυντικὴ, ὑποβάλλει τὴν ἀπορίαν, διατι νὰ μὴ δεχθῶμεν τὸ αὐτὸ πρᾶγμα προκειμένου περὶ τοῦ τυπολογικῶς παλαιότερου γεωμετρικοῦ διακόσμου, τὸν ὅποιον περιορίσαμεν μόνον εἰς τὴν Λακωνικὴν. Τὸ αὐτὸ ἐρώτημα συνιστᾷ καὶ ἡ σκέψις, ὅτι κατὰ τὸν 7^{ον} αἰῶνα δὲν ἔχομεν μόνον τὰ πρωτοκορινθιακὰ ἀγγεῖα περιορισμένα εἰς τὴν Κόρινθον, τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ἡμᾶς ὀριστικῶς νὰ πιστεύωμεν ὡς ἔδραν αὐτῶν καὶ πρωτεύουσαν τὸ ἐξαίρετον βιβλίον τοῦ H. Payne, ἀλλὰ τὸν ὑπογεωμετρικὸν τρόπον τῆς διακοσμήσεως αὐτῶν, ἢ καὶ μιμήσεις τῶν ιδίων, εὐρίσκομεν πανταχοῦ διαδεδομένον εἰς τὰς Κυκλάδας, τὴν Κρήτην, τὴν Ἀττικὴν, τὴν Σπάρτην καὶ τελευταίως εἰς τὴν Ἰθάκην¹. Καὶ πλέον συγκεκριμένως, διατι νὰ μὴ ἔχωμεν καὶ ἐκ Κορίνθου παρόμοιον στολισμὸν τῶν μετώπων; Τὸ ἐρώτημα θεωρητικῶς ἔχει τετὴ καλῶς, ἀλλ' ἢ ἀπάντησις ἐκ πολυαρίθμων τόπων καὶ εὐρημάτων εἶναι σαφῆς καὶ διαφορτικῆ. Διότι αἱ ἀρχαιόταται κεραμίδες ἐκ Κορινθίας, Ἀργολίδος, Δελφῶν καὶ Ἀττικῆς ἀνήκουν μόνον εἰς τὸν κορινθιακὸν τύπον μὲ τὴν πεντάγωνον τομὴν τῶν καλυπτῆρων καὶ τὰ ἀνθεμωτὰ μέτωπα, εἶναι δὲ πολὺ ἀπίθανον τὸ νὰ εὐρεθῶν εἰς τὸ μέλλον κέραμοι μὲ παρομοίαν πρὸς τοὺς λακωνικοὺς καὶ ἰδιάζουσιν γεωμετρικὴν διακόσμησιν. Καὶ ἡ προσπάθεια τοῦ Weickert², δεχομένου ἄλλως τὴν ἐκ Λακωνικῆς καταγωγὴν, νὰ ἀποδώσῃ τὸ ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου καὶ τὸ τῆς Αἰγίνης εἰς ἐργαστήριον πρωτοκορινθιακόν, ἐργαζόμενον ὡς τὰ κεραμεῖα τῆς Σπάρτης, δὲν ἐπέτυχεν, ἐπειδὴ, ὅπως εἶδομεν, καὶ τὰ ἀκρωτήρια ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸν αὐτὸν αὐστηρῶς καθωρισμένον καὶ ἐνιαῖον τύπον τῶν λοιπῶν λακωνικῶν ἔργων. Τὶ θὰ ἐσήμαινε καὶ ἂν ὑποτεθῆ, πρᾶγμα ἄλλως ἀπίθανον, ὅτι Κορίνθιοι ἢ Αἰγινῆται εἰργάσθησαν εἰς τὴν κεράμωσιν τῆς Ὀλυμπίας καὶ τῆς Αἰγίνης ὡς καλοὶ μαθηταὶ τῶν Λακεδαιμονίων; Ἐπίσης ἐσφαλμένη εἶναι ἢ γνώμη τῆς van Buren³, ὅτι τὰ νεώτερα ἀκρωτήρια, ὡς τὸ τῆς Φιγαλείας Β καὶ ἄλλα, ἐρμηνεύονται ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀπλουστέρων μικρασιατικῶν ἔργων, τῆς Νεανδρείας καὶ Λαρίσης⁴ τῆς Αἰολίδος. Ἡ ἀναμφισβήτητος ἐπιτυχία καὶ φήμη τοῦ λακωνικοῦ κεράμου ἐρμηνεύει τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ εἰς τόσον μακρυνοὺς τόπους, ἢ δὲ ἀπλούστευσις τῆς μορφολογίας τοῦ ἀκρωτηρίου, ὡς ἀνωτέρω ἐξετέθη, εἶναι καθ' ἑαυτὴν φυσικὴ καὶ αὐτόδηλος. Ἐν τέλει ἄς σημειωθῆ ὡς πρόσθετον χαρακτηριστικὸν τῆς προελεύσεως τοῦ τύπου, ὅτι σύντριμμα παρομοίου πηλίνου ἀκρωτηρίου παρατηρήθη ὑπὸ τοῦ Schrader εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Τάραντος⁵ καὶ ἀκόμη — δεῖγμα τῆς μακροβιότητος τοῦ ἔργου εἰς τὴν ἰδίαν πατρίδα --- ὅτι μαρμάρινα ἀκρωτήρια τῆς ἀπλουστερας μορφῆς ἐστόλιζαν τὴν κορυφὴν καὶ τῶν δύο ἑλληγιστικῶν ναῶν τοῦ Κούρνου κατὰ τὸ Ταίναρον⁶.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα ἐπὶ βραχὺ καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀρχικὸν καὶ κύριον θέμα, τὸν

1 Ὅπως προφορικῶς μοῦ ἀνέπτυξεν ὁ κ. Heurtley τὰ εὐρεθέντα κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τοῦ ἐγχώριου πρωτοκορινθιακοῦ ἀγγεῖα παρουσιάζουν, μερικὰ τοῦλάχιστον, ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά. Πρβλ. ΑΑ. 1933 σ. 236 ἐκ. 2 Typen, 30.

3 Van Buren ἔ. ἀ. 18, 19.

4 Πρὸ πάντων τὸ ἀκρωτήριον ἐκ Λαρίσης, ὅπως περιγράφει αὐτὸ ὁ Koch ἐν RM, 1915, 6, μὲ τὰ τριγωνίδια κατὰ τὸ ἄκρον, τὸ κυμάτιον καὶ τὸ φολιδωτὸν κατὰ τὸ πλαίσιον εἶναι τοῦ γνησίου λακωνικοῦ τύπου.

5 Volkert, ἔ. ἀ. 10. Τὸ ἀκρωτήριον διὰ τὰς μικρὰς διαστάσεις εἶναι δυνατόν, ὡς τόσα ἄλλα, τῶν Λουσῶν π. χ. ἢ τοῦ Μεθυδρίου, νὰ εἶναι μόνον ἀκροκέραμος τοῦ εἶδους. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα μένει τὸ αὐτό. Ὅτι ὁ Τάρας, ἢ ἀποικία τῶν Λακεδαιμονίων, ἐχρησίμευσεν ὡς ἡ φυσικὴ πύλη τῆς διαδόσεως τῶν λακωνικῶν ἀγγείων εἰς τὴν Ἰταλίαν ἔδειξεν ὁ Ch. Dugas ἐν Rev. Archéol, 1912, II, 88-105. Πρβλ. καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ Pottier, Vasa παρά Daremberg-Saglio, 638.

6 Oest. Jahr. II, 12. εἰκ. 10, 11.

ἀρχαιότερον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς τὰς Βάσσας. Ὁ Κουρουνιώτης ἀνεῦρε καὶ ἐδημοσίευσεν ἱκανὰ λακωνικὰ πράγματα ὡς μολυβδίνους μικροὺς στεφάνους καὶ ἀναθηματικοὺς κανθάρους, ἐνθυμίζοντας τὸ σχετικὸν πλῆθος τῶν εὐρημάτων τῆς Ὀρθίας καὶ ἀκόμη ὄστρακα καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα μικρὰ τοῦ III καὶ IV ἑνθμοῦ¹. Περὶ τοῦ πηλοῦ τῶν τελευταίων παρατήρησεν, ὅτι δὲν συμφωνεῖ μὲ τὸν γνωστὸν ἐρυθρὸν πηλὸν τῶν ἐκ Σπάρτης ἀγγείων, διότι «ἔχει μᾶλλον κιτρινήν ὄψιν» καὶ ὀρθῶς ἔκρινε διὰ τοῦτο, ὅτι τὰ ἀγγεῖα τῶν Βασσῶν εἶναι δυνατὸν νὰ παρήχθησαν ἐκτὸς τῆς Λακωνικῆς καὶ ἐκτὸς ἄλλων τόπων καὶ εἰς τὴν ἐγγὺς Μεσσηνίαν. Τὴν σκέψιν τοῦ Κουρουνιώτη συμμερίζομαι πλήρως προκειμένου καὶ περὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Α καὶ τῶν ἀκροκεράμων μὲ τὰς Σφίγγας τοῦ ἀρχαιότερου τύπου, διότι καὶ τούτων ὁ πηλός, ὅπως εἶδομεν, εἶναι κιτρινωπός. Ἐπιθυμῶ μόνον νὰ προσθέσω, ὅτι δὲν εἶναι τόσον σπουδαία ἢ σημασία τοῦ πηλοῦ, ὅπως συνήθως νομίζεται. Ὁ πηλὸς τῶν λακωνικῶν κεραμικῶν ἔργων εἶναι κατὰ τὴν βᾶσιν ἐρυθρὸς μὲ ἐλαφρὰς ἀποχρώσεις, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει καὶ ἀποκλεισμὸν τοῦ κιτρινωποῦ χρώματος καὶ εἰς τὴν Λακωνικὴν αὐτὴν ἀκόμη. Ἐπειτα τοὺς ἀρχαίους κεραμεῖς δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα περιορισμένους εἰς τὰ πάτρια ἐργαστήρια. Σύνηθες φαινόμενον ἦτο ἢ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μετάβασίς των καὶ ὄχι σπανίως εἰργάζοντο πλησίον τῶν ἱερῶν, ὅτε φυσικὸν ἦτο νὰ ἀναζητοῦν τὸν κατάλληλον πηλὸν ἐκ τῶν ἐγγυτέρων τόπων.

Διὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν ἀκρωτηρίων Α καὶ Β ἀπέβη κατ' ἀνάγκην ὁ λόγος ὀπωσδήποτε μακρός. Ἐν τούτοις θὰ ἦτο παράλειψις, ἂν ἠγνοοῦμεν ἐδῶ τὴν προσπάθειαν τοῦ Wolters νὰ εὔρη τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τοῦ δισκοειδοῦς ἀκρωτηρίου. Ἰσχυρίζεται², ὅτι οἱ ἀρχαῖοι τὸ ὠνόμαζον ἀσπίδα καὶ στηρίζεται κυρίως εἰς χωρίον τοῦ Ἀθηναίου, XI, 462, ὅπου περιγράφεται λατρευτικὸν ἔθιμον τῶν Συρακοσίων κατὰ τὴν πρὸ τῆς πόλεως νῆσον Ὀρτυγίαν: *ἀφ' ἧς φησὶ (Πολέμων) τὴν κύλικα ναυστολοῦσιν ἀναπλέοντες μέχρι τοῦ γενέσθαι τὴν ἐπὶ τοῦ νεῶ τῆς Ἀθηναῖς ἀόρατον ἀσπίδα καὶ οὕτως ἀφιᾶσιν εἰς τὴν θάλασσαν κεραμεῖαν κύλικα.* Ἄλλ' οὐδεὶς ἀπροκατάληπτος ἀναγνώστης ὑποχρεώνεται νὰ δεχθῆ, ὅτι ἡ ἐπὶ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηναῖς (τοῦ γνωστοῦ ἐκ τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Orsi Ἀθηναίου) ἀσπίς ἦτο τὸ ἀκρωτήριο τῆς κορυφαίας καὶ δὲν ἦτο πολὺ μᾶλλον μεταλλινὴ ἀσπίς, ἀφιέρωμα, τοποθετημένον ἄριστα εἰς τὴν περίοπτον κορυφήν. Εἰς τὴν αὐθαίρετον ἐρμηνείαν προῆλθεν ὁ Wolters ἐξ ἄλλης κατὰ πολὺ σφαλερωτέρας. Ὑπέθεσε δηλ. ὅτι *χρυσέα φιάλα* τοῦ περιφήμου ἐπιγράμματος τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ὅποιον ἀνέγνωσεν ὁ Πausanias καὶ ἀπέδωκεν αἰ ἀνασκαφαί, ἢ ὀνομαζομένη καὶ περιγραφομένη ὡς ἀσπίς ὑπὸ τοῦ περιηγητοῦ (V, 10, 4), δὲν ἦτο ἄλλο παρὰ τεράστιον μεταλλινὸν ἐπίχρυσον ἀκρωτήριο, παρόμοιον ἀλλὰ μεγαλύτερον τοῦ ἀκρωτηρίου τοῦ Ἡραίου, ἐπικαθήμενον ὡς ἀρχιτεκτονικὸν μέλος ἐπὶ τῆς κορυφαίας τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός. Ἡ ὑπόθεσις καταπίπτει ἀφ' ἑαυτῆς³. Ἄλλ' εἰς τὸν πολυμαθέστατον καὶ ἀκάματον λόγιον ὀφείλομεν ἐπὶ τοῦ προκειμένου δύο τινα: πρῶτον, ὅτι τὸ «ἐπίγραμμα ἐπὶ τῆ ἀσπίδι»

¹ ΑΕ, 1910, 292, εἰκ. 7, 12, 13, 14 «Μολυβδῖνοι κρίκοι» εἰκ. σ. 323 Πρβλ. Koch, RM, 1915, 89, καὶ Dugas, Rev. Archéol. 1912, 11, 83 ἀγγεῖα ἐκ Βασσῶν ἀρ. 106-108.

² Philologus, 84, νέας σειρᾶς 38, 2, 121 κέ.

³ Ὁ Benndorf, Oest. Jahr. 1899, 9 χάριν τῆς ἰδίας αὐτοῦ γνώμης κατεδίκασε πολὺ εὐκόλως τὸν Pausanias εἰς ἀβλε-

ψίαν, ἀλλ' ἡ φιάλα τοῦ ἐπιγράμματος ἀνήκει μόνον εἰς τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν καὶ δὲν σημαίνει κυριολεξίαν. Ὁ Volkert, ἔ.ἀ. 12 ἀναγνωρίζει ἐν τούτῳ τὴν πλάνην τοῦ Wolters, ἀλλ' ὁμως δέχεται τὴν περὶ τῆς ἀσπίδος, ὡς ὀνόματος τοῦ ἀκρωτηρίου γνώμην.

εἶχε γραφῆ ἐπὶ στήλης ἰδιαίτερως, ἰδρυμένης κάτω ὥστε νὰ ἀναγινώσκειται. Ἐπειτα ἐδιδάχθημεν ἐκ τῆς πλάνης του καὶ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου, ὅτι εἰς τρεῖς περιπτώσεις ἀναφέρονται ἀσπίδες ἀναθηματικά, τοποθετημέναι κατὰ τὴν κορυφὴν τοῦ αἰετοῦ: 1) ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ αἰετοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς μὲ τὴν κυρτὴν ἐπιφάνειαν πρὸς τὰ ἔξω ὑπὸ τὴν ἐπίχρυσον Νίκην ὡς ἀκρωτήριον, 2) ἐπὶ τοῦ θησαυροῦ τῶν Μεγαρέων (Παυσ. VI, 19, 13 . . . καὶ ἀσπίς ὑπὲρ τοῦ αἰετοῦ . . .) καὶ 3) ἐπὶ τοῦ μνημονευθέντος Ἀθηναίου τῆς Ὀρτυγίας.

Ἐν τέλει προτιμῶμεν ἀντὶ ἄλλης ἀνακεφαλαιώσεως νὰ ἐξάρωμεν ὀλίγα καίρια σημεῖα ἐκ τῆς γενομένης ἐρεῦνης. Ἐκ τῶν πολυτίμων μικρῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1908 ἐδιδάχθημεν τὸν ἀληθινὸν τύπον τοῦ ἀρχαίου πηλίνου ἀκρωτηρίου μὲ τὸ ὀργανικῶς ἐκφυόμενον καὶ ἀνάγλυπτον εὐμέγεθες πλαίσιον. Τὸ προβάλλον τοῦτο στεφάνωμα τοῦ κυρίως μετώπου πρέπει νὰ ἀποδοθῆ καὶ εἰς τὸ ἐσφαλμένως συμπληρωθὲν ἀκρωτήριον τοῦ Ἡραίου καὶ νὰ θεωρηθῆ μόνιμον στοιχεῖον τοῦ τύπου μέχρι τέλους. Ἡ τεχνικὴ τελειότης τῆς ὅλης κεραμώσεως εἶναι διὰ πάσας τὰς ἐποχὰς ἀνυπέρβλητος. Ἀλλὰ τὸ ὑπέροχον καλλιτεχνικὸν κατόρθωμα εἶναι ἡ διακόσμησις τοῦ ἀκρωτηρίου μὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐκφραστικωτέρων μέσων, τὴν τοποθέτησιν εἰς τὰς οἰκείας θέσεις καὶ τὴν ἀπλὴν σύνταξιν τῶν εἰς συγκεντρικοὺς ἐπαλλήλους ῥόδακας. Μετὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἐνδόξου τούτου ἔργου τῆς λακωνικῆς κεραμοουργίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 7^{ου} αἰῶνος ἀκολουθοῦν δύο ἰδιαίτερος σημαντικὰ συμπεράσματα. Ὅτι πρέπει νὰ ἀναθεωρήσωμεν ἢ ἔχομεν ταπεινὴν ἰδέαν περὶ τῶν ἐξαφανισθέντων παλαιότερων ξυλίνων ναῶν καὶ ὅτι μερικὰς θολὰς ἐντυπώσεις ἡμῶν ἐκ τῶν μικροτεχνημάτων καλὸν εἶναι νὰ διασαφηνίζωμεν μὲ τὰ ἔργα τῆς μεγάλης διακοσμητικῆς τέχνης, τῆς ἀρχιτεκτονικῆς.

Ἀθῆναι-Θεσσαλονίκη 1934.

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΑΙ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ ΤῆΙ ΑΝΩ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΙ

Δ'. Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΠΟΜΠΗΪΟΥ ΚΑΙ ΚΑΙΣΑΡΟΣ (48 Π.Χ.)¹

(ΓΝ. ΔΟΜΙΤΙΟΣ ΚΑΛΒΙΝΟΣ ΚΑΙ Κ. ΚΑΙΚ. ΜΕΤΕΛΛΟΣ ΣΚΙΠΙΩΝ)

ΥΠΟ ΑΝΤ. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

Τὰ εὐρεθέντα ερείπια καὶ λοιπὰ εὐρήματα ἔχουσι μὲν πάντοτε ἀξίαν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀντιστοιχῶν χρόνων ἐν Μακεδονίᾳ, ἀφ' οὗ μάλιστα εἶνε ἐκ τῶν πρώτων ἀνακαλυπτομένων, ἀλλ' ὑπάρχει βεβαία ἐλπίς, ὅτι καὶ ἀλλαχοῦ πολλαχοῦ θὰ εὐρεθῶσιν ὅμοια καὶ θὰ δοθῆ οὕτω πολλάκις εὐκαιρία πρὸς μελέτην αὐτῶν καθ' ἕκαστα. Δὲν θὰ ἀμελήσωμεν δὲ τὸ ἔργον τοῦτο οὐδ' ἡμεῖς.

¹ Τὰ τρία προηγούμενα μέρη τῆς πραγματείας ταύτης ἐδημοσιεύθησαν ἐν ΑΕ 1932 σ. 48-133. Περὶ βλ. Ἑλληνικά Ζ σ. 37.